

90
GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

ADJA A M. TUD. AKADEMIÁNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

CATO
BÖLCS MONDÁSAI.

SZÖVEGÉT MEGÁLLAPÍTOTTA, FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL
ELLÁTTA

D^E NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1891.

Ára 40 kr.

M. ACADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

GÖRÖG ÉS LATIN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

CATO
BÖLCS MONDÁSAI.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1891.

121000

CATO

BÖLCS MONDÁSAI.

ZÖVEGÉT MEGÁLLAPÍTOTTA, FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSEL ÉS JEGYZETEKSEL

ELLÁTTA

Dr NÉMETHY GÉZA.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYA.

1891.

erkölcsi felfogásunktól eltérő pogány nézetek szorulnak magyarázatra.

A latin szöveg megállapítása, mint már említém, a magam munkája. Általános kritikai elveimet, valamint az eddigi kiadásoktól való összes eltéréseimet röviden megokoltam a szövegkritikai jegyzetekben, melyek jó részét különben már közzétettem *Spicilegium criticum in distichis Catonianis* (*Egy. Phil. Közl.* 1889-iki pótkötetében 128—144. l.) és *Ad vs. 4. l. III. distichorum Catonianorum* (*Egy. Phil. Közl.* 1889. 769. l.) című értekezéseimben.

Végül kedves kötelességemnek tartom hálás köszönetemet kifejezni mindazoknak, a kik munkám megírásánál segítségemre voltak, nevezetesen RÁTH GYÖRGY kir. tábl. tanácselnök úrnak, a ki *Cato* 1666-iki szebeni, 1688-iki brassói és 1693-iki lőcsei kiadását magánkönyvtárából a legnagyobb szivességgel rendelkezésemre bocsátotta, PONORI THEWREWK EMIL egyetemi tanár úrnak, a ki a birtokában levő 1785-iki névtelen fordítást juttatta kezeimbe; nagyon lekötelezett kedves barátom, dr. VÁRI REZSŐ is, a ki 1889-ben olaszországi tanulmányútja alkalmából a distichonok legrégebb és legbecsesebb codexét, a veronait pontosan átnézte s a nevezetesebb olvasásokat számomra belőle kiírta.

Budapesten, 1890. november havában.

DR. NÉMETHY GÉZA.

BEVEZETÉS.

ELSŐ RÉSZ.

Cato bölcs mondásairól általában.

A régiek, a görögök is, a rómaiak is, nagy kedvelői valának a gnomikus költészetnek. Szerették a bölcs és elmés gondolatokat epigrammatikus éllel kifejezve és rövid verses alakba foglalva olvasni, hogy könnyen emlékezetben tarthassák és adandó alkalommal idézhessék. Minden nevezetesebb költőjükből kiszedegették az e fajta helyeket s könnyebb használhatóság végett anthológiákba gyűjtötték össze; azokat a munkákat pedig, melyekben a gnomikus elem volt az uralkodó s melyek első sorban erkölcsös tanítás czéljából készültek, mint HESIODUS Munkáit és Napjait, THEOGNIS elégiáit, a PHOKYLIDESnek tulajdonított sententiákat, a PYTHAGORAS neve alatt járó Arany Szavakat mindig nagy buzgalommal olvasták.

A rómaiaknál e nemben nagy híre vergődtek MARCUS PORCIUS CATO (élt 234—149. Kr. e.) munkái. A szigorú erkölcsök és az ősrómai erények e kiváló szószólója, a kit megkülönböztetésül Julius Cæsar híres ellenfelétől s a köztársasági szabadság lelkes védőjétől, a pártja bukása után öngyilkossá lett uticai Catótól, idősb Catónak (Cato maior) is szoktak nevezni, összegyűjtötte a nevezetesebb régi írók bölcs és elmés mondásait,* sőt maga is írt egy *Jó erkölcsre tanító költeményt* (Carmen de moribus), melyben fiához for-

* Ἀποφθέγματα καὶ γνωμολογίαι, I. Plutarch. Cato maior. c. 2.

dulva, hamisítatlan régi római szellemben kifejtette az életbölcsesség alapelveit. Később, mivel Cato a társaságban is mint elmés, talpraesett élczezből és jó mondásokból ki nem fogyó ember volt ismeretes, kortársai ezeket emlékezetből összeszedték és kiadták, a mely gyűjtemény csakhamar oly kapóssá lett, hogy a régi írók, főleg Cicero, Cornelius Nepos és Plutarchus, nem győznek belőle eleget idézni.

Ily módon az öreg Cato, valamint egyéni tulajdonságainál fogva mint az igaz rómaiság mintaképe élt az utódok emlékezetében, úgy említett művei, de főleg *Jó erkölcsre tanító költeménye* révén a rómaiaknál a gnomikus költészet személyesítője lett.

Innen magyarázható, hogy az itt fordításban bemutatandó erkölcsös mondások névtelen szerzője is a Cato nevét használta fel czégérül, midőn verses gnómáit közre bocsátotta; mert különben az öreg Catónak e műhöz semmi köze. Névtelenünk bizonyára még csak utánozni sem akarta őt, mert akkor minden esetre több rokonságot fedezhetnénk fel e distichonok és Catónak a különböző ókori írók idézeteiben fenmaradt* sententiái közt; arra pedig épen gondolni sem lehet, hogy a szerző irodalmi hamisítást akart volna elkövetni és gyűjteményét a római közönség előtt mint Cato valódi munkáját feltüntetni; mert egy ilyen írónak, a kinek nyelve és verselése teljesen kifogástalan, bizonyára volt anynyi irodalmi műveltsége, hogy, ha már a Cato nevét nem úgy akarta volna használni, mint legalkalmasabb czímet erkölcsös célzatú mondások élén, azt a régies és a későbbi, megállapodott irodalmi nyelvtől sokban különböző nyelvet és stílust használta volna, a melyben Cato munkái irva vannak.

Szerzõnk névtelen akart maradni s így életerõl és személyérõl semmit se tudunk, korát is csak hozzávetõleg határoz-

* Cato említett munkái, fájdalom, elvesztek s így csak töredékeik maradtak reánk a legkülönbözõbb írók szétszórt idézeteiben.

hatjuk meg. Bizonyos, hogy a Kr. u. negyedik század végén a gyűjtemény már általánosan ismeretes volt, mert Vindicianus, e kor legkitünőbb orvosa, Valentinianus császárhoz intézett levelében a II. könyv 22. distichonjának második versét:

Testi bajod gondját bízd hű s igaz orvosaidra

a Cato neve alatt mint ismeretes mondást idézi.*

Valószínű az is, hogy Nagy Constantin császár (309—337) előtt élt, legalább a III. könyv 12. distichonja:

Asszonyt el so'se végy, mert dus hozománya kecsgetet,
Vissza se tartsd e miatt, ha szeszélyivel elkeseríte

erre enged következtetnünk. Ilyet csak olyan időben írhattott a szerző, midőn még a házassági elválás a régi, pogány szellemű törvények értelmében alig volt valami nehézséggel összekötve: a férj egyszerűen kijelenté, hogy nejével tovább együtt élni nem akar, a hozományt visszaadta, az asszonyt házából eltávolította s ezzel a dolog be volt fejezve. De már Constantin, bizonyára a kereszténység hatása alatt, akadályt gördített az elválás elé, nevezetesen kimondotta, hogy az, ki feleségétől valami nagy és fontos ok nélkül elválik, nemcsak a hozományt tartozik visszaadni, hanem köteles nőtlen is maradni.** Ekkor már tehát, midőn a könnyelmű elválást

* L. Epistula Vindiciani, comitis archiatrorum, ad Valentinianum Imperatorem: «Quod cum pati cœpisset, flens et gemens *illud Catonis sæpe dicebat*:

Corporis auxilium medico committe fideli».

** L. Cannegieter *Rescripta Bozhornio* című és az Arntzen-féle nagy Cato-kiadásban lenyomatott értekezésében a III. k. 12. distichonjához írt magyarázatot: «Hoc autem liquide a me demonstrari posse puto, Constantini Magni sæculo eum priorem fuisse, primo ex hoc Disticho, de quo agimus. Scriptum enim illud Distichon eo tempore, quo in imperio Romano et legibus eius licuit uxorem molestam exigere sine ullo incommodo, nisi si quod ex reddenda dote adferebatur, cuius usumfructum percipiebat maritus. Qua de re co-

a törvény sujtotta, nem lehetett a férjeknek oly könnyen tanácsolgatni, hogy csupán a hozomány miatt ne tartsák meg nejeiket, hanem kergessék el őket egyszerűen, ha a viszony kellemetlenné kezd lenni (az eredetiben: *nec retinere velis, si cœperit esse molesta*). E külső bizonyítékokon kívül belső okok is, a nyelv és verselés, a mellett szólnak, hogy oly íróval van dolgunk, a ki a Kr. u. harmadik századnál semmi esetre sem későbbi s a kinek korát legtöbb valószínűséggel a második vagy harmadik századra tehetjük.

Mielőtt a tartalom tárgyalására áttérnénk, szólanunk kell még a gyűjtemény egyes részeinek hitelességéről. Az összes tudósok megegyeznek abban, hogy a második, harmadik és negyedik könyvhöz írt verses praefatiók nem származnak szerzőnktől s mint középkori férczelmények eltávolítandók. Nem valószínű ugyanis, hogy a költő, ha már az első könyvhöz nem írt külön előszót, a többi három könyvet előszóval látta volna el. Azonkívül a praefatiók teljesen fölöslegesek s csak unalmas módon ismétlik azt, a mit Cato — mert névtelenünket rövidség kedvéért ezentúl így fogjuk nevezni — az egész gyűjtemény élére tett prózai bevezetésben munkája czéljáról már elmondott. Sőt a második könyv praefatiójában (4. v.) Lucanusnak egy, a pún háborúkról szóló eposz van tulajdonítva, a mi oly botránnyos tudatlanságot árul el, a

piose Io. Gotl. Heineccius ad l. Juliam et Papiam libro 11. c. 19. Reddita ergo dote maritus tempore Dionysii (a mi Catónkat érti!) impune et sine incommodo aut damno uxorem molestam domo expellebat. Certe Dionysius non videtur reticere voluisse, filio suo monita praescribens, incommoda graviora, si qua alia ex parte praecpta timenda essent. Multo minus credendum voluisse ad vetita legibus sollicitare. Cum autem sub Imperatoribus Romae licuit uxorem dimittere impune, dote reddita, hoc incommodum atque hanc poenam adiecit Constantinus, ut, quicumque sine iusta causa eam repudiaret non dotem (ni malit domum invadi ab uxore repudiata et ductae coniugis dote spoliari) duntaxat restitueret, sed praeterea caelibatum subiret perpetuum (p. 82.)».

minőt csak valami középkori iskolamesterről tehetünk fel, mert Lucanusról, a császárok korának e kedvelt költőjéről, minden római tudott annyit, hogy Cæsar és Pompeius párt-harczát énekelte meg *Pharsalia*jában. A harmadik és negyedik könyv előszavaiban ilyen botlás nincs ugyan, de mind nyelvök, mind tartalmuk ügyetlen és izléstelen versfaragóra vall. Ez okból a præfatiókat fordításra nem méltattam, a latin szövegből egyszerűen kihagytam s csak függelékkepen közlöm a szövegkritikai jegyzetek végén.

Ellenben minden komoly ok nélkül vették gyanúba némely tudósok a prózában írt előszót és a distichonokat megelőző 57 kis sententiát. Az előszó ugyanis egészen jó latinsággal van írva, röviden és találóan jelzi az egész munka célját s főleg abban az alakjában, a melyben a legrégebb kézirat, a veronai codex * közli, nem mutat semmi kivetnivalót. Már pedig, ha Statiusnak, Ausoniusnak és Avianusnak verses munkák élére állított prózai előszavai kétségtelen hitelességűek, nem szükséges ebben sem középkori férczelményt látnunk.

Az a bizonyíték sem jöhet komolyan számba, a mit az apró sententiák ellen szoktak felhozni. Mert ha van is egynéhány köztök, mely ugyanazt mondja prózában, a mit a distichonok egyike vagy másika versben, legtöbbjük oly gondolatot fejez ki, mely a distichonokban nem található s így fölöslegesnek nem tarthatjuk. Az pedig épen megfoghatatlan, hogy némelyek e sententiákban keresztény célzatot látnak, pl. az 53-at: *Ne ítélj könnyen* (Minime iudica) a szentírás szavaival: «Ne ítéljetez, hogy meg ne ítéltessetek» vagy az 59-et: *A másét meg ne kívánd* (Aliena ne concupieris) a tíz parancsolattal vetik egybe s ezért veszik gyanúba. Ily módon akár mely pogány írónál lehetne a szentírás némely mondataihoz annyira a mennyire hasonló helyeket találni.

* L. erről bővebben a szövegkritikai jegyzetek bevezetését.

E megjegyzés átvezet minket egy másik, sokat szellőztetett kérdéshez, hogy t. i. nem volt-e keresztény vagy legalább nem állott-e keresztény hatás alatt a mi Catónk? A régiebb tudósok közül, kiket meglepett az e distichonokban sok helyt nyilvánuló szép erkölcsi felfogás, többen voltak e nézetben, melynek védelmére igen tudós értekezést írt 1636-ban BOXHORN.* De még a distichonok azon alakja is, melyet a legrégebb és legjobb kézirat, a veronai codex fölfedezése előtt ismertek, világosan megczáfolja ez állítást. Mert, hogy csak a legkirívóbb példákat említsük, származhatnak-e keresztény embertől olyan tanítások, mint I. 26 :

Ha sima szóval tart s nem szívből hű a barátod,
Úgy te, szeget szeggel, színléssel játszd ki a színlést

vagy II. 18 :

Balgatag is tudj lenni, ha úgy kívánja a szükség:
Nagy bölcs az, ki, ha kell, ügyesen tud játszani balgát

melyek a színlelés keresztény szempontból határozottan erkölcstelen mesterségére oktattak. A házasság pogány felfogására vall a III. k. 12. distichonja :

Asszonyt el so'se végy, mert dús hozománya kecsegtet,
Vissza se tartsd e miatt, ha szeszélyivel elkeseríte.

A halál után való jutalom és büntetés keresztény dogmájával határozottan ellenkezik III. 22 :

Légy e hitben erős: a haláltól félni botorság;
Bár nem is ád üdvöt, megment az örökre a kintől.

Újabban pedig kiderült az is, hogy Catónál csak azért nem találunk még több pogány szellemű mondást, mert a distichonokat a középkorban, midőn iskolai könyvül kezdték

* Le van nyomtatva az Arntzen-féle nagy Cato-kiadásban 397—408. l.

használni, keresztény szempontból megrostálták, sőt itt-ott megváltoztatták. Már a IX. századból származó zürichi codexben¹ van ez átdolgozásnak némi nyoma, mert csakis ez közli a II. könyv 2. distichonjának 1. versét:

Vannak-e istenek és az eget bírják-e, ne fürkészd²

eredeti pogány alakjában, míg a többi kéziratok már az ügyetlen, keresztény hamisítást mutatják:

Isten titkait és az egek boltját so'se fürkészd.³

Még nagyobb világot vetett erre a célzatos átdolgozásra a IX. század elejéről való, már említett veronai codex fölfedezése, mely több oly distichont őrzött meg, a melyek a későbbi kéziratokban nem találhatók. Ezek közül a Függelékben közölt 5. számút:

Sértődést ne mutass, ha nem állhatsz bosszút azonnal:
Ártani lel fegyvert, a ki rejteni tudja haragját

bizonyára azért hagyták ki a későbbi gyűjteményekből, mert a legnemtelenebb bosszúállásra buzdít, a 8. számút pedig:

A ravasz ember előtt ne akarj feltűnni igaznak:
Balgatag az, ki gonoszt rászedni, kijátszani szégyel

azért mellőzték, mert nyíltan ajánlja a ravaszságot és a csalást. Jellemző az is, hogy míg az I. 23-ban az összes újabb kéziratok *istent* említenek egyes számban, a veronai codex *istenekről* szól többes számban.⁴ Abból különben, hogy ez a legrégebb és legjobb kézirat csonka ugyan, de mégis több oly distichont közöl, melyek az újabbakban nincsenek meg,

¹ Codex Turicensis 78. L. a szövegkritikai jegyzeteket.

² An di sint cælumque regant, ne quære doceri.

³ Mitte arcana dei cælumque inquirere, quid sit.

⁴ *Incusare deos* a veronai codexben, *incusare deum* a többiben.

továbbá, hogy a verspárok sorrendje egészen más benne, mint a későbbiekben, joggal következtethetjük először, hogy a gyűjtemény eredetileg sokkal bővebb volt, másodsor, hogy a ki az ismeretes négy könyvre való felosztást megejtette s a munkának mai alakját adta, kihagyta mindazt, a mi határozottan pogány szellemre vallott s a keresztény erkölcsi érzést sértette, sőt, mint az idézett II. 2. és I. 23. példája mutatja, önkényes változtatásokat is tett a szövegen. Ez átdolgozásnak, tekintve azt, hogy a régibb formát közlő veronai kézirat a IX. század elejéről való, ellenben az ugyane század második felében írt zürichi, montpellieri és leydeni codexek * már a mostani alakot mutatják, valószínűleg a IX. század folyamán kellett történnie.

Mindig szem előtt tartva tehát azt, hogy egy, a Kr. u. harmadik századnál semmi esetre sem későbbi és kétségtelenül pogány íróval van dolgunk, kísértsük meg a munka általános jellemzését.

Mindenek előtt, ha igazságosan akarunk itélni, tudnunk kell, hogy Cato erkölestana nem áll philosophiai alapon, s egy rendszer különösebb hatását sem mutatja. Nem szabad tehát nála oly magasztos eszméket keresnünk, a minők pl. a római császárkor három nagy moral-philosophusának, Senecának, Epiktetosnak és Marcus Aureliusnak műveiben található, kiknél a stoa erkölestana legtisztább, a kereszténységhez igen közel álló alakban mutatkozik. A mi Catónk a közönséges pogány erkölestant követi, melynek főelve volt a *par pari referre*, azaz a jót jóval, a rosszat rosszal fizetni vissza. Ez magyarázza meg munkáinak mindazon helyeit, a melyek a mi erkölcsi érzületünket kisebb-nagyobb mértékben sértik.

Cato szerint csak a jókkal kötelességünk jót tenni (Aranym. 39.) és pedig — a mi a pogány önzésre igen jellemző, azért,

* L. a szövegkritikai jegyzeteket.

mert «nincs tisztább nyereség, mint jót cselekedni a jókkal» (IV. 8). Emellett sohasem szabad felednünk a magunk érdekét: jókhoz is csak úgy legyünk jók, hogy rosszul ne járjunk miatta (I. 11.) s mindig minmagunknak legyünk legjobb barátai (I. 40). Csak az igaz emberrel nem szabad igaztalanul szembe szállanunk (IV. 34), ellenben a gonoszokkal szemben nem kötelességünk a becsület, sőt balga az, a ki a ravaszt ravaszsággal kijátszani átallja (I. 26. Füg. 8). A rosszat rosszal kell viszonzoznunk: a szenvedett sérelemért jogosan állhatunk boszút még nemtelen eszközökkel is (Füg. 5.).

Ugyancsak pogány felfogásra vall az a kicsinylés, sőt megvetés is, melylyel a nőkről minden alkalommal nyilatkozik, ámbár úgy látszik, hogy a nőgyűlölet épen a gnomikus írónál, Hesiodustól kezdve hagyományos volt. A nő alapjában rossz indulatú s annyira féltékeny, hogy rossz szemmel nézi még a szolgát is, kit férje kedvel (I. 8.); bármilyen dús a hozománya, jobb egyszerűen elkergetni, ha szeszélyei alkalmatlanok (III. 12.); könnyeit nem kell komolyan venni, mert még sírásával is ármányt rejteget (III. 20.); mivel megbízhatatlan és ingatag, jó óvakodni a házi barátoktól (IV. 47.); még legkisebb hibája a nyelvenség, de ezt, ha különben jámbor életű, eltűrhetjük (III. 23.). Mindezen nyilatkozatok mellett szinte jól esik olvasnunk, hogy írónk a feleségnél többre becsüli az anyát s iránta az atyáéval egyenlő tiszteletet követel (III. 24.).

Cato tehát nem volt ment a pogány erkölcs tan hibáitól, de, hogy különben kora felvilágosultabb emberei közé tartozott, mutatják azon helyei, hol a pogány babonák különböző nemeit határozottan elítéli. Az isten szellemi lény — úgy mond, — tehát tiszta lélekkel kell őt imádnunk (I. 1.) s nem véres áldozatokkal tisztelnünk, melyeknek nem örül (IV. 38.); a véres áldozat különben, mint bűneinkért való engesztelés sem egyéb esztelenségnél (IV. 14.); a jóslás mit sem ér, mert isten útjai kifürkészhetetlenek (II. 12.); az álomra se

adjunk semmit, mert álmunkban azt látjuk teljesülni, a mit ébren remélünk (II. 31.).

Erkölcsei tanításai különben, a mennyiben az említett pogány főelvet nem érintik, kifogástalanok. Szívünkre köti a szülők iránt való szeretetet (III. 24.), az alázatos meghajlást atyánk szigorúsága előtt (IV. 6.), az elnézést az öregek hibáival szemben (IV. 18.). Igen szépen fogja fel a barátságot: figyelmeztet, hogy szegény hívüinktől szívesen vegyük a csekély ajándékot is (I. 20.); legyünk engedelkenyek, mert ez a szeretet legerősebb kapcsa (I. 34.); áldozunk a barátságért, ha a szükség úgy kívánja (I. 35.); óvakodjunk a hiába való czivódástól, mely a legjobb viszonyt is tönkre teheti (II. 11.); a mennyire a tisztesség engedi, barátaink bűnét is titkoljuk el (III. 3.); megválasztásuknál ne a rang, hanem a jellem legyen mértékadó (IV. 15.); minden csekélységért ne nehezteljünk meg rájuk, mert a földön nincs jóság hiba nélkül. (Függ. 6.)

Különösen ajánlja a jó cselekedeteket: tegyünk jót még az idegenekkel is (II. 1.); jókkal jót tenni mindig nyereség (IV. 8.); legyünk bőkezűek, kivált, ha hálára találunk (Függ. 4). Ellenben óvakodjunk a fős vénységtől, mely a nemes jellemmel meg nem fér (IV. 4.) s koldussá tesz dúskincsek között is (IV. 1.).

Tartózkodjunk a vétéktől még akkor is, midőn biztos a büntetlenség: hiszen nem kerülheti el a büntetést az, kit saját lelkiismerete elítél (Függ. 7.).

Egyéb mondásai már nem annyira erkölcsi tanítások, mint inkább gyakorlati útmutatások, melyek többnyire igen talpraesett tanácsokkal szolgálnak az élet különböző viszonyaiban.

Ennyit a tartalomról. A mi a formát illeti, maga Cato mondja az utolsó distichonban (IV. 49.), hogy minden költői ékességről lemondott, mert főczélja a *velős rövidség* volt. Verseinek csakugyan ez a főerénye: e mellett a világos, korrekt latinság, a párhuzamok és ellentétek szembeszökő ki-

emelése, a gondolatoknak olykor epigrammatikus élű kifejezése, a könnyen gördülő hexameterek mind oly sajátosságai e distichonoknak, melyeknél fogva nem csak kellemes olvasmányul szolgálnak, hanem az emlékezetben is könnyen megragadnak. Mindez az épületes tartalom mellett nagyban hozzájárult, hogy a kis munka csakhamar kedvelt iskolai kézikönyvvé lett, a legujabb időkig az ifjuság egyik legelterjedtebb olvasmánya volt és hogy már a középkorban, mint alább látni fogjuk, számtalan fordítást ért.

MÁSODIK RÉSZ.

Cato párverseinek magyarországi kiadásai és fordításai.

Cato, mint említettük, a középkorban és az újkor elején a legelterjedtebb írók egyike volt. Nemcsak az iskolákban olvastatták épületes tartalma miatt a tanuló ifjúsággal, hanem le is fordították a különböző modern nyelvekre. E fordításokról, melyek Európa középkori irodalmának érdekes maradványai, már eddig is többen írtak. Így ZARNCKE¹ a németeket, FEIFALIK² a cseheket ismertette, NEHAB³ és GOLDBERG⁴ az angolokat vették vizsgálat alá, TOBLER⁵ az olaszokról, BEETS⁶ a németalföldiekről értekezett. Mi magyarok sem végzünk tehát hálátlan munkát, ha a nálunk

¹ Der deutsche Cato. Geschichte der deutschen Uebersetzungen der im Mittelalter unter dem Namen Cato bekannten Distichen bis zur Verdrängung derselben durch die Uebersetzung Seb. Brants am Ende des XV. Jahrhunderts. Leipzig 1852. Ehhez járult újabban NEUWIRTH J.: Die Zwettler Verdeutschung des Cato, Germania t. XX. (XXXII.) 1. p. 78—91.

² Der altböhmisches Cato. Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Bd. 36, 211.

³ Der altenglische Cato, Göttingen 1879.

⁴ Die Catonischen Distichen während des Mittelalters in der englischen und französischen Literatur. I. Der englische Cato. Leipzig 1883.

⁵ Die altvenezianische Uebersetzung der Sprüche des Dionysius Cato; Berlin, Abhandlungen der Akad. IX. p. 87, 1883.

⁶ De disticha Catonis in het middel nederlandsch. Utrecht 1885.

megjelent fordításokat és kiadásokat kutatván némi adalékkal járulunk Cato európai elterjedésének és a magunk régibb irodalmának ismeretéhez.

Kétségtelen, hogy Cato verseit az iskolákban is olvasták. Mindazáltal sem fordítást, sem kiadást nem birunk a XVI. század előtt felmutatni, minek oka bizonyára abban keresendő, hogy nálunk a könyvnyomtatást behozatalának idején s még jóval azután is első sorban vallásos iratok foglalkoztatták.

1. Cato első magyarországi kiadása a híres szász tudóstól, HONTERUS JÁNOSTól való, mely a következő czím alatt: *Catonis Disticha Moralia. Sententiae Septem Sapientum ex Ausonio. Ex eodem Opusculum de Monosyllabis* Brassóban 1539-ben jelent meg.

Negyedrétben négy ívre, 16 számozatlan levélre terjed. A szöveget, mint a honi kiadások jó része, Erasmus recensiója után adja. E rendkívül ritka könyv teljesen csak a medgyesi, csonkán a brassói evangélikus gymnasium könyvtárában van meg.

2. Az első ismert magyar fordítás Debreczenben 1591-ben jelent meg következő czímmel:

Libellus elegantissimus qui inscribitur Cato de præceptis vitæ communis. Azaz igen szép könyveczke mely neveztetik Catonak, ki tanít ez közönseges életben kinekinek életit es erkölcszet hogy kellyen szabni es hordozni. Debrecini excudebat Czaktornyaj 1591.

Nyolczadrétben 21 számozatlan levélre terjed. Jankowich említ egy ennél régibb kiadást, mely Kolozsvárt 1580-ban Heltainál jelent volna meg Makai ügyelete alatt. «De tekintve — így ír TOLDY *Magyar prózairók a XVI. és XVII. századból* című műve I. kötetének XX. lapján — hogy 1580 körül a Heltai nyomdája még özvegyének czíme alatt dolgozott, 1585-ben fiaé ifj. Heltai Gáspáré alatt, Makai Ráfael pedig csak Heltai Anna idejében jelenik meg 1620-ban

és 21-ben mint ügyelő a Heltai-nyomdában, nagyon hihető, hogy Jankowich az évszámban tévedt és azon kiadást látta csak, mely a fennjegyzett cím alatt, de «1620» évjegyet viselve homlokán, jelenleg az egyetem könyvtárában őriztetik.»

Latin szövege az Erasmus kiadására megy vissza, a miről az olvasások pontos összehasonlítása győzött meg. Önálló kritikai tevékenység nyomai természetesen sehol sem mutatkoznak.

A magyar prózai fordításon meglátszik, hogy az iskola számára készült s célja nem más, mint a latin szöveg megértetése. Határozottan alatta áll még a XVI. század irodalmi színvonalának is, a miről legkönnyebben meggyőződhetünk, ha Pesti Gábor meséivel, melyek ugyancsak fordítások, összehasonlítjuk. Míg ez utóbbi szabadon és magyarosan ír s a latin eredetire csupán az aggodalmasan megtartott *consecutio temporum* által emlékeztet, addig a Cato ismeretlen fordítója annyira megy a latinizmusban, hogy sok hely az eredeti nélkül nem is érthető. Ime, egy kis ízelítő:

I. 4: Te utáld meg (*sperne*) magaddal ellenkezni tusakodván.

I. 6: Az mellyeket tudsz ártalmasoknak lenni, jóllehet kedvesek, elhadgyad. Az hasznót a gazdaságnál tsak alkalmas idöben kell nagyobbnak bötsülni.

I. 11: Úgy légy jó az jóknak, hogy valami gonosz károk téged ne kövessenek [Ne te *mala damna sequantur*].

I. 12: Eltávoztasd a híreket, ne kezdgy új találónak tartatni [Ne incipias novus auctor haberi].

I. 14: Mikoron téged valaki ditsér, megemlékezzél te ítélőjének lenni magadnak (iudex tuus esse memento).

III. könyv, praefatio: Ezeket az én verseimet *valamely* olvasó kívánod megérteni (quicumque cupis cognoscere lector).

A fordító több helyt, szem előtt tartván az iskola igényeit, jónak látta magyarázatokkal kíséni fordítását. Pl.:

Foro te para. Törvényhez készítsed magadat azaz törvény-
csoeli tudománt tanully.

Cum bonis ambula. Az jókkal járy (társalkodgyál).

Quod satis est, dormi. Az mi elég, alugyál, azaz tsak
annyit alugyál az mennyi az természetnek elég.

Litteras disce. Írást tanully vagy : Deáki tudománt tanully.

III. 8 : Az mit teneked a sors (szerentse) adand azaz, A mi
teneked szüleidtől testamentomba hagyatik, registrumba be-
rjad.

Olykor a latin szöveget félre is érti, pl. :

I. 30 : Az mellyeket szoktál büntetni (*culpae* = hibáz-
tatni), ugyanazokat magad ne tselekedgyed.

II. 13 : Megh emlékezzél felettébb *tzifraságot* eltávoztatni
az *irígységért*. Azaz ne légy tzifra,

Melly ha semmit neked nem árthat is, de mindazáltal
aszt szenvedni *másnak* igen nehéz. — Itt az eredetivel :

Invidiam nimio cultu vitare memento :

Quae si non laedit, tamen hanc sufferre molestum est

gyáltalán nem volt tisztában a fordító.

III. 16 : Mert a törvények is azt kívánnyák, hogy az igaz-
ság igazgattassék (*Ipsae etiam leges cupiunt ut iure regantur*).

III. 24 : Az Te anyádat is meg ne bánts, mikor *szüleidhez*
karsz jó lenni (*Nec matrem offendas, dum vis bonus esse*
parenti — atya).

Hogy a fordító Erasmus magyarázatait is ismerte, több-
ször elárulja. Pl. :

I. 13 : Az neked ígertetett marhát bizonyosan *másnak* ne
ghírd.

II. 27 : Az mi következik (*quod sequitur*) azaz, az mi már
mult, arra nézz.

III. 18 : Tselekedgyed hogy sokat olvass és elolvásván
lokat eltörölj (megemendálj). — Erasmus t. i. a hagyomá-
nyozott *perlege* helyet *perline*-t gyanított.

IV. 47: Hogyha teneked feleséged vagyon, marhád pedig nintsen, és felölle gonosz hír vagyon [Cum tibi sit coniugum nec res, et fama laboret — scilicet fama coniugis Erasmi szerént].

3. Ugyanez a könyv megjelent másodszer Debreczenben 1597-ben: excudebat Paulus Lipsensis. Minden tekintetben változatlan.

4. Libellus elegantissimus, qui inscribitur Cato. Igen szerető könyvetske, mely Catonak neveztetik, az közönséges jó életnek oktatásáról. Ein schön Büchlein, welches man Cato nennet, von der unterweisung gemeinen lebens. Claudiopolis Tipis Heltanis, excudebat Joannes R. Makai. 1620. — Nyolczadrét, 36 számozatlan levél.

Ez az első ismert latin-magyar-német kiadás. Hogy tankönyvnek volt szánva, mutatja a könyv élén olvasható ajánlás:

Ad pueros Scholares.

Vos dociles pueri (spes et decus omne parentum)
 Quos Schola Claudiaci continet ampla soli,
 Accipite hoc vestri, semperque tenete, Catonis
 Ad mores sanctos instituentis, opus.
 Quod modo non solum Latio sermone legendum,
 Sed simul Ungarico Teutonicoque damus.

Latin szövege ugyanaz, a mi a debreczeni kiadásé, néhány bosszantó íráshibával; így I. 23: se ipsum coerce (*te ipso* helyett); II. 8: Noli putes (*Nolo* helyett); VI. 11: Unum hominem præcipio tibi (*tibi præcipio* helyett); VI. 22: Pro propaganda etenim rerum bonarum doctrina est (*rerum doctrina bonarum* helyett).

Magyar szövege a debreczeni kiadásétól csupán néhány jelentéktelen magyarázat hozzákapcsolásában különbözik.

A német fordítás, a Luther-féle irodalmi nyelven írván általában ügyesebb és rövidebb a magyarnál s magyarázata nem szorúl; de, a mennyiben kimutatható, hogy a nála re-

gibb magyar fordításra tekintettel készült, a külföldi német fordításoktól bizonyára független.

Néhány helyen eltalálja az értelmet, a hol a magyar az eredetit teljesen félreérté, így pl. :

II. 13: Sey eiegenk Missgunst (oder Neid) Pracht wegen zu vermeiden | Welche ob sie schon nicht schadet | ist sie doch schwer zu erdulden.

III. 16: Denn die gesetzer vom recht begeren regieret sein.

III. 24: Nicht erzürne deine Mutter, dieweil du deinem Vater gut wilt sein. (A megfelelő magyar helyeket fennebb közöltük a félreértések közt.)

Más helyeken a *magyarral közös félreértéseket mutat*, bár mindenütt meglátszik, hogy a fordító már anyanyelvének fejlettebb voltánál fogva is szabadabban mozgott a kifejezésekkel folyton küzködő magyar társánál.

Végül megjegyezzük, hogy Toldy e kiadás után közölte *Catonak jó erkölcsre oktató parancsolatait a Magyar prózáírók I. kötetének 289—315. lapjain.*

5. Ugyancsak Kolozsvárt jelent meg egy tisztán latin szövegű, s úgy látszik, szintén iskolai használatra szánt kiadás :

Catonis Libellus elegantissimus de præceptis vitæ communis, Erasmo Roterodamo castigatore et interprete. Pythagoræ Aurea Carmina nunc postremo adiecta. Dicta Sapientum ad finem libelli adposita. Claudiopoli in Transylvania. Anno a nato Christo 1601. — Nyolczadrét, 40 számozatlan levél. A szöveget, s a mi kis jegyzet van hozzá, egyszerűen Erasmus után adja.

6. A kolozsvári 1620-iki három nyelvű kiadás ugyanoly czímmel újra megjelent 1639-ben : Typis Heltanis excudebat Georgius Abrugi. Nyolczadrét, 36 számozatlan levél.

A könyv élén olvasható a fönnebb már ismertetett ajánlás : *Ad pueros Scholares*, de e mellett van még egy másik *Ad iuventutem* :

Si morum præcepta cupis, studiosa iuventus,
 Discere, virtutis si monumenta cupis,
 Consulis hæc Latii metris conscripta Latinis
 Disticha cum magna sedulitate legas.
 Qui veræ docet optatum pietatis amorem,
 Et sanctum vitæ prosperioris iter.

Az egészben legérdekesebb az, hogy a kiadó 1639-ben még mindig az öreg Cato Censoriust tartá a mű szerzőjének!
 Harmadik ajánlás *Ad Lectorem* :

Accipe morigerum lector generose libellum,
 Accipe civiles quisquis amabis opes.
 Perlege prudentis prudenter scripta Catonis
 Carmina, Pieria digna terenda manu.

Az 1620-iki latin szöveg említett sajtóhibái ki vannak javítva. Magyar és német szövege változatlan.

7. *Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato.* Studio et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. In usum Scholarum Ungaricarum Ungarice redita. Nunc recens denuo in lucem edita, in usum Illustris Scholæ Albensis Anno 1643. Nyolczadrét, 50 lap. A kiadást a címlevél hátlapjára nyomtatott figyelmeztetés szerint M. Ph. L. P. (Magister Phil. Ludov. Piscator) eszközölte, Albæ, Calend. August. 1643. A latin és magyar szöveg az 1620-iki kiadásra mennek vissza, némi magyarázó pótlásokkal. Hogy tankönyv volt, már a címlap is mutatja.

8. Kolozsvárt 1659-ben az 1620-iki kiadásnak új lenyomata jelent meg: Typis Heltanis apud Joannem Ravium impressit Georg. Abrugi. Nyolczadrét, 24 számozatlan levél. Mind a három nyelvű szöveg változatlan.

9. Ugyancsak 1659-ben jelent meg Szebenben, az 1620-iki kiadásnak csak a sajtóhibák tekintetében javított újabb lenyomata ily címmel:

Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato, studio

et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. Nunc recens denuo in lucem edita. 1659. Cibinii per Christophorum Hildebrandum. Nyolczadrét, 48 lap.

10. Ezt követte ugyancsak Szebenben 1666-ban :

Catonis Disticha Moralia cum Germanica et Hungarica versione nunc castigatius quam antea edita. Ad minus candidum Lectorem :

Cur ducis vultus et non legis ista libenter?
Non tibi, sed parvis parva legenda damus.

Cibinii. Typis et sumptibus Abrahami K. Szenci, 1666.*
Præfatio ad Lectores :

Quærite mortales virtutem : quærite toto
Pectore : nam cunctas præterit orbis opes.
Tempore vel furto, bello vel peste, vel igni
Res perit : extremos hæc manet usque rogos.
Ergo Patres patriæ, pubem virtute beatam
Reddite, non opibus, quæ velut unda fluunt.

Ugyanez ajánlás olvasható magyar és német nyelven.

A latin szövegen az eddigi kiadásokhoz képest némi változások észlelhetők. Így a prózai sententiák közt az eddigiekben *Tute consule* és *Tuto consule*, tulajdonkép csak két variáns, két egészen külön szabálynak volt véve ; ebben már csak *Tuto consule* áll. I. 21 : cum te natura creavit (creavit : eddig) ; I. 40 : notis ac charus amicis (charis et amicis : eddig) ; I. præf. lib. II : Si Romana cupis et *Punica* noscere (*civica* : eddig) ; II. 26 : Fronte capillata est, sed post (F. c. post hæc : Erasmus) ; præf. I., IV : quo tete utare magistro (in quo te

* Úgy ezt, mint az 1688-iki brassói és 1693-iki lőcsei kiadást Ráth György kir. tábl. tanácselnök úr bocsátá magánkönyvtárából rendelkezésemre, kinek e helyen is hálás köszönetemet kifejezni kedves kötelességemnek tartom.

utare m. : eddig). Ezenkívül minden distichon latin czímmel, egyik-másik latin magyarázattal is el van látva.

A magyar szöveg meg van szabadítva némely félreértéstől. Így II. 13: Megemlékezzél eltávoztatni az irigységet felet-
több való czifrasággal; mely ha semmit nem árt is, de mind-
azáltal azt szenvedni nehéz; III. 16: Mert a törvények is azt
kivánnják, hogy igazsággal igazgattassanak; III. 24: Anyá-
dat is meg ne bántsad, mikor atyádnak akarsz jó lenni. —
V. ö. ezekkel a debreczeni 1591-iki kiadásból fönnebb idé-
zett helyeket.

A német szöveg változatlan. Függelékül a hét böles mon-
dásai vannak mellékelve három nyelven.

11. Ugyanezen kiadás változatlan czím alatt jelent meg: Cibinii apud Stephanum Jüngling. Anno 1668. E könyv csak
czíme szerént ismeretes, a mennyiben gr. Kemény József
idézi *Lexicon Erud. Hung.* című kéziratában Jüngling szó-
alatt [I. Szabó Károly *Régi Magyar könyvtár*]. De az 1674-ben
ugyancsak Jünglingnél megjelent Cato után ítélve ez sem
lehetett egyéb, mint az 1666-iki kiadás változatlan lenyomata.

12. A debreczeni 1591-ik kiadás újra megjelent két (latin
és magyar) nyelvű szövegével: Leutschovia, Typis Samuelis
Brewer. 1672. Nyolczadrét, 23 számozatlan levél.

Latin szövegéből ki vannak küszöbölve az 1591-ikiben
levő hibák. Újabb hiba csúszott be a 7. sententiába: Ad consi-
lium non *cesseris* (accesseris helyett); praef. I. II.: Si Romana
cupis vel *Punica* (civica helyett) noscere bella, hol azonban
a magyar szöveg *polgári hadakat* említ, *civica* olvasás mel-
lett maradvány.

A magyar fordítás változatlan.

13. A szebeni 1666-iki kiadás újra lenyomatott: Cibinii
apud Stephanum Jüngling 1674. Nyolczadrét, 51 lap. Min-
denben változatlan.

14. Ugyanennek lenyomata: Coronæ, typis et impensis
Michaelis Hermanni. 1688. Nyolczadrét, 73 lap.

15. A löcsei 1672-iki kiadás újra megjelent: *Leutschovia Typis Samuelis Brewer 1693. Nyolczadrét, 20 levél.*

16. *Catonis Præcepta moralia, Libellus Elegantissimus de institutis vitæ communis, iuxta D. Erasmi Roterodami interpretationem atque castigationem, rythmis Germanicis recens redditus. Abrahamus Morterius a Wissenburg. Lectori:*

Carmina prudentis puer accipe diva Catonis,
Non tamen a senibus reiicienda viris.
Nam quicumque senex mores non curat honestos,
Quam puer est infans, est puer ille magis.

Leutschovia, typis Samuelis Breweri, Anno 1693.

Latin szövegében *Foro te para* és *Foro pare* valamint *Tute consule* és *Tuto consule* variánsok mint külön erkölcsi szabályok szerepelnek. A versek sok helyt hibásan vannak közölve; így I. 17: non cursu eodem (non eodem cursu: helyett); I. 23: te mox ipse coerce (helyesen: te ipse coerce); I. 37: ipse moderato (helyesen: moderare); II. 7: quod pudeat, sociis (*socios* helyett); II. 8: Non reputes (Nolo putes: helyett); IV. 24: hominum quando (quandoque: helyett). Különben a kiadás, mint a címlap is mutatja, Erasmusé.

A mi a német szöveget illeti, ezt nem lehet a szó szoros értelmében fordításnak nevezni. Inkább csak verses átdolgozása ez Cato gondolatainak a kedvelt *Knittelvers* formájában. Az egyes prózai szabályokat két, négy sőt több soros, a distichonokat négy, hat sőt nyolcz soros versszakokban írja körül, mindenütt páros rímekkel. Alak, illetőleg stilusbeli hűségre a fordító egyáltalán nem törekszik. Így egyik-másik prózai mondásból egész kis költeményeket farag:

Liberos erudi:

Die Kinder nehr | Auch fleissig lehr |
Gut Kúnst und Zucht | Sey nicht verrucht |
Wie der Strauss ist | Von dem man liest |
Dass er im Sand | Auf freyem Land

Sein Eyer legt | Und nicht mehr pflegt |
 Also nicht thue | Hab sorg darzu |
 So Kinder hat | Dir geben Gott!
 So wil er sein | Der Vater dein |
 Wirstu nich hörn | So wird er zörn |
 Und wird da sein | Ein ewig pein.

Az első könyv ötödik distichonát:

Si vitam inspicias hominum, si denique mores,
 Dum culpent alios, nemo sine crimine vivit,

így fordítja:

Wer auff der Menschen Leben acht |
 Und ihr Sitten mit fleiss betracht |
 Der find das freilich niemand sey |
 Ohn Fehl und allem Laster frey
 Doch thun wir als wären wir rein |
 Hie muss herhalten in gemein
 Gut und böss | und auch jedermann |
 Der muss sich warlich richten lahn. |

A magyarázatban szintén Erasmust követi s elkerüli mind azokat a félreértéseket, melyeket a magyar fordításban megfórtunk. A nyelvet ügyesen használja s legfőlebb néhány durva kifejezésért hibáztathatjuk, melylyel az eredetinek egészen discret helyeit bemocskolta. Pl. a következő verset IV. 17:

Fac fugias animo quæ sunt mala gaudia vitæ

nem átallja így fordítani:

Wer halten will bis in den Todt |
 Sein gut Gerücht dass er hie hat |
 Des Bauchs Wollust und Füllerey |
 Er fleissig meyd | und Hurerey.

Nem volna éréktelen, ha valaki Morter e fordítását a külföldi német fordításokkal ugyanebből a korból összevetné.

17. A brassói 1688-iki kiadásnak új és változatlan lenyomata jelent meg ugyancsak Brassóban 1715-ben, mely annyiban érdemel említést, a mennyiben az 1591-iki magyar és az 1620-iki német szöveg utolsó kiadása. Valóban bámulnunk kell őseink konzervativizmusát, legalább a tankönyvek terjedelmében, hogy csaknem másfél századon keresztül ily silány fordítással be tudták érni és nem restellették 13-szor egymás után csaknem változatlan alakban újra lenyomni.

18. Recta vitæ morumque hominum institutio, id est selectissimi versus Catonis magni, quos in septem Capita distribuens et Secunda hac editione multo meliorem in ordinem redigens, vicissim curavit reimprimi: puro Ungarico quoque idiomate perlucide declarans *Andreas Illyes*, consecratus Episcopus Transylvaniae. Ember életinek és erkölcsinek igaz rendelése, azaz: Nagy Catonak válogatott bölcs versei, melyeket Hét fejekre el-el osztván és ez Második kibocsátásban sokkal jobb rendbe hozván viszontag kinyomtatott, azaz: az iszta magyar nyelvvel is világosan megfejtván *Illyes András* Erdély országának szentelt Püspökje. Nyomtatott Nagy-Szombat 1710. — Nyolczadrét 38 lap.

A könyv első kiadását nem ismerem. Szabó Károly a Nagy-Szombatban 1709-ben megjelent *Rövid forma Embernek életét bölcsen rendelni* című munkát tartotta annak, amelynek átvizsgálása azonban arról győzött meg, hogy ez állítás tévedésen alapul, mert az utóbbiban nincs meg Catonának se eredeti, se fordított szövege.

A latin rész annyira eltér a *Praecepta moralia* hagyományos alakjától, hogy új recensiónak lehetne nevezni, ha tudományos czélból és nem önkényesen készült volna. A prózai előszó és a rövid erkölcsi szabályok el vannak hagyva. A véres szöveg fel van osztva hét fejezetre, több kihagyással, amelynek nem volt más czélja, mint a pogány nézetek utolsó nyomait is eltörölni. Elmaradt a IV. 14., mert czélzás van benne a véres áldozatok szokására; a IV. 18., mert az öre-

gekkel, kik közé a könyv kibocsátásakor az előszó tanúsága szerint a fordító is tartozott, meglehetősen kiméletlenül bánik el (Nam quicumque senet, puerilis sensus in illo est); a IV. 30. első verse, mert Venusről és Bacchusról van benne szó; a IV. 38., mert ugyancsak a pogány áldozatokra vonatkozik. Már a IV. 4. kihagyására fordítási nehézségek birhaták rá Illyest.

De egyéb változtatásokat is megengedett magának. Így a második könyv előszavának nagyobb részét elhagyja s megtartott két sorából állítja össze az ő második fejezetének 19. distichonát:

Ut sapiens vivas, audi, quæ discere possis,
Per quæ semotum vitiis deducitur ævum.

Új distichont tákol össze ugyane prologus utolsó és a IV. 30. második verséből:

Ergo *alesto* (!) et quæ sit sapientia, disce legendo,
Quod *laetum* est, animo complectere, sed fuge lites.

A harmadik könyv prologusát úgy bontja fel, hogy annak 5. és 6. verse a IV. fejezet 9., a 3. és 4. sor pedig a IV. fejezet 10. distichonjának helyét tölti be.

A III. k. 12. distichonát, mely a házassági elválást ajánlja, ily körmönfont módon változtatja meg:

Uxorem fuge ne ducas sub nomine dotis,
Et *compescere fac*, si cœperit esse molesta.

Erasmustól eltérő olvasásai: I. 26: Tu quoque fac simula;
I. 29: Sic tu nec parcus; I. 40: Et largus amicis; IV. 47:
et res et fama laboret.

A magyar szöveg adja Catonak első, hazai nyelvünkön írt verses fordítását, két-két alexandrinból álló párimes versszakokban. Sajnos, hogy nyelv és verselés egyaránt ügyetlen íróra vallanak. Legnagyobb baja az, hogy a két alexandrinba

nem bírja beszorítani a két hexameter tartalmát s ezért kénytelen igen sokat, a mi az eredetiben jelentőséges, egyszerűen kihagyni. E miatt azután teljesen szakít a hűség követelményével, a Catót annyira jellemző párhuzamokat elejti, az ellentéteket eltompítja, az eredetinek minden stílusbeli szépségét elenyészteti. Verselése határozottan rossz. Valami negyvenszer hanyagolja el a metszetet s még ilyen rímek is akadnak nála :

Holott félhetsz minden lelkes állatoktól :

Inkább kell tartanod neked egy embertől.

Ime néhány példája fordításbeli felületességének :

I. 5 : Senki vétek nélkül nem él, megisméred (*Cum culpent alios, nemo sine crimine vivit*).

I. 7 : Idők szerint erkölcsit bölcs változtatja (*Temporibus mores sapiens sine crimine mutat*).

I. 8 : Feleségednek mindenben nem kell hinni (*Sæpe etenim mulier quem coniux diligit odit*).

Az eredetinek teljes félreértésére vallanak az ilyenek :

I. 29 : Alávaló és drága dolgokkal úgy ély : Hogy másokat mindenekben jól megsegélj (*Quod vile est, carum, quod carum, vile putato, Sic tu nec parcus nec avarus habebis ulli*).

Sok helyt a fordítás keresztény czélzatú :

II. 27 : Következőt nézzed : jövendőt tekéntsed : Minden dolgaiban az Istent kövessed (Az eredetiben Janusra céloz).

III. 12 : Feleséget ne végy gazdagság kedvéért : Megsanyargasd ötet gonosz erkölcsiért (Az eredeti elválást ajánl).

III. 13 : *Igazak* élete életünk mestere (*Nobis vita est aliena magistra*).

E példákból, melyek száma tetszés szerént szaporítható, eléggé kitünik, hogy Illyes fordítását még korának irodalmi színvonalához mérten is gyengének kell tartanunk.

19. Heptalogus azaz görögországi hét böltsék jó erköltsre

oktató rövid mondási és Cato közönséges életre tanító bölts parantsolati, kik egyben szedettek és az bölts és szemes erköltsben rendes magaviselésben magokat foglalni igyekező embereknek kedvéért rövid Magyar versekben foglaltattak. A Rósakoszorú verseinek formájára. Budán, nyomtattatott Veronika Nottenstené özvegynél 1750-ik Esztendőben — 72 nyolezadrétű lap.

A 23. lapon kezdődnek : Cato jó erköltsre tanító parantsolati. Az előrebocsátott *Praeludium*-ból közöljük a következő jellemző sorokat :

Ezek Görögül irattak,
Sok Nemzettül fordítottak,
'S tanultattak azoktúl.
Mert itt megvan mi szükségés,
'S ez életre elégséges,
Viseltetvén ez oktúl.

Úgy látszik, a névtelen fordító valahol Planudes fordítását látta s azt tartá eredetinek. Ebből is kitünik, a mit maga a munka megerősít, hogy mily silány előkészülettel fogott feladatának megoldásához.

A prózai prologust elhagyta. A sententiákat 15 versszakba foglalta a következő schema szerint :

Elsőben Istent tisztellyed,
Szüléidet úgy kedvellyed,
Rokonságidat betsüllyed,
Mesteredet híven féllyed.

A distichonokat a következő versalakban fordítja :

I. 7 : Meghidd : az engedelmesség,
Ha úgy kívánnya a szükség,
Hasznos akár kiben is,
Olykor az állhatatosság,
De a kiben van okosság,
Vigyáz akár miben is.

Mint e példa is eléggé mutatja, a fordításból az eredetire :

Constans et lenis, ut res expostulat, esto,
Temporibus mores sapiens sine crimine mutat

alig lehet ráismerni. Sokszor az értelemnek szándékos el-
facsarásával találkozunk, így pl. I. 23 :

Si tibi pro meritis nemo respondet amicus,
Incusare deum noli, sed te ipse coerce

a fordításban így hangzik :

Ha látod barátid körül,
Hogy velek sok jó tétedrül
Minden elfelejtkezik,
Mások előtt ne vádollyad,
Tsak magatok közt dorgálljad,
'S máskor rá emlékezik.

De legnagyobb baj az, hogy a fordítás sok helyt a legdur-
vább félreértéseket árulja el. Példaképen elégnek tartjuk a
V. 47-re utalni :

Cum coniux tibi sit nec res, et fama laboret,
Vitandum ducas inimicum nomen amici

helyet névtelenünk így forgat ki :

Feleséges ember lévén,
Jószág nélkül szükölködvén,
Ha gonosz hír van rólad,
Hogy barátoddal ingerkedgy,
Esmérőiddel perlekedgy,
Magad illyektül ójjad.

Ismételjük, a fordító sok helyt nem volt képes az eredetit
megérteni, de egyáltalán nem is volt szándéka hűségre töre-
bedni. A versalak, melyet választott, arra kényszeríté, hogy
kökkel többet mondjon, mint a mennyi az eredetiben van, ille-

tőleg hogy a Cato gondolatait saját hozzáadásaiival felcizifrázza. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a munka, bár nyelve igazán magyaros és verselése korához mértén ügyes, mint fordítás semmit sem ér.

Latin szöveget nem ád. Különben se Scaliger, se Scriver, se Arntzen hatását nem mutatja. Valószínűleg az Erasmus-féle szöveget vette alapul, ámbár az ily hűtelen fordításban nehéz az egyes olvasásokra ráismerni. A magyarázatban határozottan Erasmust követte.

20. A jó erkölcsre oktató Kátónak versei mellyeket Magyar nyelvre fordított Tekintetes és Nemes Felső-Büki Nagy Lajos úr, Tekintetes, Nemes Vass és Sopron vármegyék Törvény Székének egyik Tagja, most pedig a közjónak gyarapodására dícséretes költségével kinyomtatott méltóságos főtisztelendő groff úr szálai Barkóczy Ferencz egri püspök ő excellenciája. Eger 1756.

A címnap hátsó oldalán van a *dedicatio* Barkóczy Ferenczhez, melyet egy, az egri püspöki könyvnyomtatótól ugyancsak a püspökhöz intézett *Alázatos ajánló levél* követ. A munka még számos kiadást ért nevezetesen Sopronban 1757-ben és 1762-ben, Budán 1766-ban és Debreczenben 1772-ben.

A latin szövegből a prózai előszó hiányzik. Hogy milyen kiadás után indult, meghatározni nem tudom, csak annyit mondhatok, hogy Erasmus recensiojának alapján áll és se Scaliger se Arntzen hatását nem mutatja. Erasmustól eltérő olvasásai a következők: *Imprimis* Deo supplica; I. 7: *Constans aut lenis sicut res postulat esto*; I. 26: *Tu quoque fac simile et sic*; I. 29: *Sic tu nec parcus*; I. 38: *Maxima sit*; I. 40: *et largus amicis*; II. 21: *quod potus peccas*; Praef. I. IV: *quo tu nitare* (Arntzen?); IV. 5: *sed non habet usum* (Weitz gyanítása). Sajnos, hogy a latin részt több nyomtatási hiba ékteleníti el.*

* Így I. 14: *Plus de te aliis* (aliis de te: helyett); II. 8: *Non putes.* (Nolo putes h.); II. 19: *Nam sunt contraria vitae* (famæ h.);

A fordításban a prózai előszó hiányzik. A mi a sententiákat illeti, mint a következő példák mutatják:

Az adott marhát megtartsad;
Törvénybeli tudományt tanúly;
Jókkal társalkodgyál;
Más ember marháját ne kívánnyad;

Nagy Lajos ismerte a régi, 1591-ből való fordítást s némely dolgot változatlanul vett át belőle.

A distichonokat Zrínyi-versszakkal, azaz négy alexandrin-nal s négyes rímmel fordítja. Verselése a kornak megfelelő mértékkel mérve ügyesnek mondható, mert a középmetsetet pontosan megtartja s rímei is — természetesen sokszor az értelem rovására — elég jól csengenek. Ime egy példa:

I. 1: Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.
Ha egy Isten vagyon, a' mint Hitünk tartya,
Esze lévén senki nem is tagadhattya,
Szükség ezt szivednek buzgóbb indulattya
Tisztellye, szeresse, tellyes akarattya.

Már ez az egy versszak is hű képet ad a fordítás általános jellegéről. Valamint Illyesnél azt láttuk, hogy a két hexameter tartalmának nagyon szűk volt a két alexandrin kerete és a fordítót önkényes kihagyásokra bírta, úgy itt az ellenkezőt tapasztaljuk, hogy t. i. a Zrínyi-stropha nagyon is tág keret s Nagy ezt betöltendő mindenféle toldozás-foldozásra szorúl, minek következtében a Cato verseinek főérdeme, a nyelvös rövidség veszendőbe megy. Ehhez járul még a négyes rím nyüge, melynek kedvéért az író, ép úgy mint számos előde, kénytelen feláldozni a gondolatot. Ime néhány érdekes példa:

II. 25: Rebus in conversis (adversis h.): III. 10: Rebus et in sensu (censu h.); III. 12: quæ facta loquaris (sequaris h.).

- I. 27: Noli homines blando nimium sermone probare,
 Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps.
 Ne hidgy édesdeden zöngő kegyes szónak,
 Mert nagy hangja vagy az üres hordónak,
 Szépen szól a Sípja jó madárfogónak,
 Harsog Trombitája a' had-fogadónak.

Ebből a második és negyedik sor az értelem kára nélkül elmaradhatott volna. S a mi még nagyobb baj, a hozzáadások néha oly ízléstelenek, hogy egészen triviálissá teszik az elegáns eredetit. Ámbár, ha méltányosak akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy ez a szerencsétlen négyes rím egyéb kedvelőin, különösen pedig a későbbi úgynevezett népies iskola hívein is megesett, sőt gyakran Dugonics maga is az ő Vergilius-fordításaiban kifordított subába öltözteti az előkelő római költőt. A kor ízlése magyarázza tehát Nagy Lajos következő és hasonló botlásait:

- I. 10: Contra verbosos noli contendere verbis,
 Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
 Csácsogóval nem kell szóval pörben állni,
Kofák módgya szerént sokat versengeni,
 Mert nintsen könnyebb mint szót szaporítani,
 Mesterség ellenben, okossan szóllani.

Vagy pl. I. 40:

Bőven adakozó légy jó Barátodhoz,
 Ha jó szerencsének fértél javaihoz,
 De mindenek előtt láss önnön magadhoz,
 Más miatt ne kellyen szoknod *kapáláshoz*.

Egyáltalában nem sokat ad a hűség követelményére s legtöbbször oly szabadon fordít, hogy alig lehet az eredetire ráismerni; pl.:

- I. 7: Constans aut lenis, sicut res postulat, esto,
 Temporibus mores sapiens sine crimine mutat.

Dicséretes, a ki dolgában állandó,
 De mivel az údó igen változandó,
 Okosságnak rende ebben megtartandó,
 A mire ez vezet, arra légy hajlandó.

Sőt, a mi ennél is rosszabb, sok helyt határozott félreértésekkel találkozunk. Így az I. könyv 11. distichonában :

Dilige sic alios, ut *sit* tibi charus amicus,
 Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur

egy sajtóhiba miatt (*sit* e h. *sis*), melyet nem tudom melyik kiadásban olvashatott, az egésznek értelmét elcsavarta :

Úgy kedvelly másokat, hogy jobb barátodnak
 Egyet tarts, s ezt válaszd belsőbb tanácsodnak,
 Ezzel közöld minden mivoltát titkodnak,
 Így elejét veszed sok kár vallásodnak.

A második könyv előszavának fordításánál :

Si Romana cupis vel civica noscere bella,
 Lucanum quæras, qui Martis proelia dicet

azt árulja el, hogy Lucanussal aligha volt ismerős :

De a' Rómaiak hadakozásokat,
 Ellenségeken tett szép Diadalmokat,
 Nagyra kiterjedett sok birodalmokat,
 Lukanust olvasván föl-lólód azokat.

Habár tehát Nagy Lajos munkája magvas magyarsággal és egyes verseléssel van írva, mint fordítást sikertelennek kell tartanunk. Hogy a maga idejében kedveltségnek örvendezett, az csak annyit bizonyít, hogy nálunk Kazinczy előtt nagyon zavaros fogalmak voltak elterjedve a fordításról.

21. A jó erkölcsre tanító Kátónak bölts versei, mellyeket magyar nyelvre fordított P. Pius Füssi, szent Domonkos szerzetéből. Kassán. Az akadémiai betűkkel. 1759. — Újra megjelent ugyancsak Kassán 1762; továbbá: Budán. Nyom-

tattatott Landerer Ferencz Leopold által. 1768; ugyanitt még kétszer, 1770-ben és 1772-ben.

A latin szövegből az előszó hiányzik. Olvasásai közül kiemelendők: sent. 46: *Petentes patientia vince*; III. 10: *Rebus et in casu*; IV. 47: *ne res et fama laboret*; IV. 30: *quod iustum est, animo complectere*; a többiben megegyezik Nagy Lajos szövegével, csakhogy azok a sajtóhibák, melyeket főnebb közöltünk, Füssinél nincsenek meg.

A prózai sententiák fordításában ő is átvett egyet-mást a régi, 1591-iki fordításból, így: Az adott marhát megtartsad. A te marhádát megőrizzed. Más ember marháját ne kíványnyad. A parázna személyt eltávoztassad.

A verses praefatiók fordításánál az alexandrint alkalmazza, különben nyolcz szótagú versekből álló négy soros és pár-rímes strophát használ, pl.:

Ha Isten lélek a' képpen,
Mint a' Versek mondgyák éppen,
Arra gondodat emeljed,
Hogy főképpen azt tiszteljed.

Rímei, a kornak megfelelő mértékkel mérve, elég jók, csak az a kár, hogy az e fajta versek rythmikus beosztásához okvetetlenül szükséges középmetsetet teljesen elhanyagolja. Annyit azonban minden esetre el kell ismernünk, hogy az eddigi fordítók közül még ő járt el legtöbb tapintattal a versalak megválasztásában, mert az ő strophája nagyságra nézve körül-belül megfelel két hexameternek s így se önkényes kihagyásokkal, mint Illyes, se ügyetlen hozzátoldásokkal, mint Nagy Lajos, nem vádolható. Sajnos, hogy nála annál inkább előtérbe lépnek a magyartalanságok, melyeket a másik kettő, az ép nyelvérzékét meg nem tagadva, szerencsésen elkerült.

Így pl. I. 16:

Quæ nocitura tenes, quamvis sint chara, relinque.

Miket vélsz, hogy veszélyesek,

Hadd el, bár azok kedvesek.

Egészen szó szerint van fordítva I. 12 :

Rumores fuge, ne incipias ovus auctor haberi.

Hírhordást kell félre tenni,

Ne látass új szerző lenni.

Erős latinismus van III. 14-ben :

Quod nosti factum haud recte

Ha tudsz mit vétkesnek lenni.

Itt-ott félreértésekkel is találkozunk, pl. III. 7 :

Quæ tibi sors dederit tabulis suprema notato,

Mit a sors vet erszényedbe,

Tedd fel jól a jegyzékedbe,

hol még mindig az összes eddigi kiadásokban fellelhető félreértés kísért. Fordítóink t. i. *tabulis*-t (végrendelet) jegyzőkönyvnek, *notato*-t (part. perf. pass.) parancsoló módnak nézik.

III. 15 : Ipsæ etiam leges cupiunt ut *iure* regantur.

Törvénynek is az állattya,

Hogy azt törvény igazgattya.

Daczára annak, hogy a Füssi munkája kevéssé költői, mégis az övét kell az addigi verses fordítások közt legjobbnak tartanunk, mert, ha az alak- és stílusbeli hűséget elérnie nem is sikerül, legalább a tartalmat híven adja. Igyekszik rövid lenni, a párhuzamos és ellentétes helyeket kiemelni, s a mi fő, semmit sem ad hozzá a magáéból. Még az értelemnek keresztény czélzatú elferdítésével sem találkozunk nála sehol.

22. Dionysii Catonis disticha moralia. Ex editione Upsaliensi Henrici Curionis, A. 1669 cum variantibus lectionibus collectis ex emendatione Josephi Scaligeri, Petri Scriverii et Schefferi. Quorum nomina suis locis per Initiales Litteras indicantur. Accedunt sententiæ poetarum veterum ex fasci-

culo poëmatum Hieronymi Freyeri. Item versus memoriales de differentiis vocum. In usum tironum Classis Poëticae. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1769. — Ugyanez a kiadás változatlan alakban jelent meg Debrecini per Stephanum Margitai 1774, és Debrecini per Georgium Csáty, Typogr. 1804.

E kiadás nem nevezhető ugyan hazai tudományos terméknek, mert változatlanul adja az upsalai 1669-iki kiadás szövegét, de nevezetes annyiban, hogy először mutatja hazánkban Scriver és Scaliger kritikai működésének nyomát, míg az összes eddigi kiadók és fordítók közvetve vagy közvetlenül Erasmust követték. Másrészt azonban szomorú világot vet akkori tudományos viszonyainkra, hogy 1804-ben érdemesnek találtak egy több mint száz éves recensiót újra lenyomni s tudomást sem vettek Catonak évtizedekkel előbb megjelent korszakos kiadásáról, az Arntzen-féléről.

A prózai előszót és a sententiákat a kiadó elhagyta. A verses praefatiók nem a második, harmadik és negyedik könyv elején, hanem az egész munka élén *Ad Lectorem* cím alatt állanak, mindjárt utánok pedig a következő jegyzet:

L. S. Versus hos a Distichis seiunximus; exemplo P. Scriverii Sententias breviores olim Catoni adscriptas, vero earum auctori Rob. Gosserrest Anglo, A. C. 1253 mortuo, reliquimus. De Catone, cuius Disticha tibi tradimus, Hist. Lit. consulenda est; verbo monemus eius aetatem ad tempora Commodi et Severi referri a Jos. Scaligero, primumque esse Vindicianum, qui in Epist. ad Valentinianum Imp. Catonis meminerit. Vale. Dab. Debrecini.

E sorok elárulják, hogy a kiadó azt, a mit a tudósok Catóra nézve Scriver és Scaliger óta tettek, figyelembe se vette. Másképp nem említhetett volna egy 13. századbéli író a Sententiák szerzőjéül, s ha ismeri Cannegieter híres értekezését: *Rescripta Boxhornio*, bizonyára tudott volna egyebet is mondani a distichonok koráról.

A kiadás pontosabb ismertetése czéljából közöljük azokat az olvasásokat, melyek az eddig nálunk megjelent kiadásokban nem találhatók: I. 5: *Quum culpas alios*; 1. 7: *Constans et lenis, ut res expositulat*; I. 16: *succurrat... quid*; I. 25. *ipse videri* (Scriver); I. 26: *fac simules* (Scriver); I. 37: *Servorum culpis*; II. 22: *Quæ potus peccas* (Scaliger); II. 24: *Noli successus indignos*; II. 27: *Fronte capillata est, postica Occasio calva*; III. 4: *veri norma* (Scriver); IV. 6: *Coatris ingenium* (Scaliger); IV. 8: *ne vende roganti* (Scal.); IV. 18: *quicumque senet* (Scal.); IV. 30: *blandum est*; IV. 32. *quo sit discrimine peior* (eddig: *sis*); IV. 35: *flore fruendo* (Scal.); IV. 42: *officiperdi* (Scal.); IV. 43: *cave sis* (Scal.); IV. 44: *Ut servos dicas*.

Az egész recensión főleg Scaliger hatása látszik. Berendezését illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a második könyv első distichonjának helyén a III. könyv előszavából ez a két sor áll:

Instrue præceptis animum, ne discere cessa,
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.

A harmadik könyv élén Scriver után a *Fortunæ damnis* kezdetű distichon foglal helyet; a negyedik könyv utolsó párverse *Epilogus* czímmel zárja be az egészet.

23. Disticha moralia Catonis, 1785. A fordító névelen.*

A szöveg mindenben a régi, Erasmus-féle. A magyarázatban ugyanezt a tudóst követi. A prózai prologus latinul szólólve van ugyan, de magyarra fordítva nincs. A kis prózai

* Ezt a fordítást említve találjuk a Kisfaludy-társaság Évlapjainak 1846-ik évi kötetében, a Kis János Cato-fordításához írt bevezetőben. Egyetlen előttem ismeretes példánya Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár úr birtokában van. Bartal az ő akad. székfoglalójában nem említi; az egyetemi, múzeumi és akadémiái könyvtárban nincs meg.

sentenciák fordításánál névtelenünk is sokat átvesz a régi, 1591-iki magyar szövegből.

A distichonokat két-két párrímes alexandrinnal adja vissza. A középmeteszet megtartására vigyáz ugyan, de rímei oly botránnyosan rosszak, hogy ebben a tekintetben a korabeli verselők mögött is messze elmarad. Ime a sok közül két jellemző példa :

I. 1: Ha az isten lélek, mint mondgyák a *versek* :

Ezt főképen tiszteld a tiszta *lélekkel*.

I. 5. Életét s erkölcsét nézd az *embereknek* :

Egymást bűnről feddik s minnyájan *bűnösök*.

A magyarság ellen azt a rettentő hibát követi el, hogy a rím kedvéért az alanyi és tárgyí ragozást felcseréli :

I. 16: Mások dolgát s szavát midőn vén *beszéllesz*.

I. 24: Hogy meg ne fogyatkozz, gyűjtöttel szűkőn élyl :

És hogy *megettarts*, mid van : hogy nincs, mindenkor *vélly*,

és pedig nemcsak ezen a két helyen. Mondanunk sem kell, hogy mint Illyes, úgy névtelenünk sem tudta a két hexameter tartalmát két alexandrinba szorítani, s hogy a hűség követelményét mily könnyen vette, elég a következőkre utalnunk :

II. 25: Successus noli indignos tu ferre moleste.

Méltatlan eseten ne búsuly felette.

III. 5: Segnitium fugito quæ vitæ ignavia fertur,

Nam cum animus languet, consumit inertia corpus

Ne légy rest, mert restség élet tunyasága :

Ha lankad a kedved, testedet fogyasztya.

III. 22: Fac tibi proponas, mortem non esse timendam,

Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum est.

Tedd fel azt, hogy nem kell félni a haláltól :

Ha jó, noha nehéz, megment minden bajtól.

Elmondhatjuk erről, a bővebb ismertetést semmikép sem érdemlő munkáról, hogy, valamint latin szövege, az Eras-

musének változatlan lenyomata, valóságos anachronismus, úgy fordításbeli hűség, stílus és verselés dolgában sem lehet a korabeli, valamire való termékekkel összehasonlítani.

24. Magyar Kátó, melly a magyar Rósás versetskékben tölt Magyaroknak kedvéért kibotsájtatott és némely Magyar Köz-Példa-beszédekkel a Második készben megbővítettett *Molnár Ferencz* most a Kis-Kunoknak Kapitánnya által. Bétsben és Pozsonyban. Doll Aloyz és Schwaiger könyvárusoknál. 1789.

Az egész munka két részből áll. Az első adja Cato magyar fordítását latin szöveg nélkül, a másik versekbe foglalt példabeszédeket tartalmaz. Az előszóban a többi közt ezeket mondja: «Az is Igaz, hogy amaz híres Vers-szerző Benitzky Péter is kitette a maga Versei között Kátónak némelly erköltseit, de rendet nem tartott benne, mert nem a volt tzélya. Én ugyanazon Benitzkyt követvén, szokásom szerént itt is tsak a *Rósás* versekhez nyúltam, noha az előre botsájtott Kátó Parantsolatit *tsigás* versekre szabtam». Ezt az utalást figyelembe véve átvizsgáltam Benitzky Péter *Magyar ritmusait*, azt hívé, hogy egyes distichonok fordításaira fogok bennök találni. A versekbe foglalt magyar példabeszédek közt találtam is néhányat, melyek értelmileg annyira, a mennyire, hasonlítanak Cato verseihez, de az egyezés köztök oly csekély, hogy pontosabb egybevetésük haszontalan fáradságnak bizonyult.

De visszatérve a Molnár munkájára, lássuk, mit értett ő *tsigás* vers alatt. Ime egy jellemző példa:

Mindennel felhaggy,
Elsőben helyt adgy
Istennek.
Imádd kezdőjét
és Teremtőjét
mindennek.
Mert fekszünk, állunk,
élünk és halunk
tsak ennek.

Ennek a hosszú litániának eredetije *Deo supplica*. A többi sententiák közül már többet szorít egy-egy ily versszakba s a többi közt a *Foro te para* mondásnak ilyen fordulatot ad:

Törvényhez készíts
Jó erszényt.

Az egyes distichonokat egy-egy *rósás* versben azaz Balassastrophában fordítja le, mely versalakot, Benitzky után indulva, nagyon megkedvelt. Természetes, hogy ily módon kényszerítve van legalább kétszer annyit mondani, mint a mennyi az eredetinek egy verspárában foglaltatik. Nem ismer rá senki a következő sorokban:

Ha az Isten nekünk
Lelkünk s üdvösségünk,
a mint minden tudhattya,
Sőt hogyha Teremtőnk,
Megváltónk s szentelőnk,
miként hitünk oktattya,
Azt kiki szívéből
Tiszta elméjéből
Valóban imádhattya,

Cato első distichonára:

Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus

melynek fordításánál Molnár az egész katechismust segítségül hívta. Ilyen, sokszor a komikumig menő keresztényitással találkozunk csaknem minden lapon. De nem kevésbé érdekes, hogy ott is, a hol ily czélzatos ferdítés nincs, mikép cifrázza ki magyar zsinórral a latin gondolatot;

I. 8: Szolgádat s vérséged,
a te feleséged
ne hidd, hogyha vádollya,
mert a mit te kedvelsz
s bötsültre nevelsz,

azt ő mindég órollya,
nappal nyughatatlan,
éjjel állhatatlan,
hogy urát megtromfollya.

Mint a magyar példabeszédek szorgalmas gyűjtője, olykor ezekkel is tarkázza előadását:

III. 2: *Ha belső kis Bírád*
s mennybül adott Gírád
igen jó helyen fekszik,
a rossznak nyelvével,
ne gondolly szennyével,
mert az attul melegsik.

A Molnár munkája bizonyára kellemes olvasmány volna mindazoknak, kik a mai, meglehetősen színtelen beszédmódot megunva, töröl metszett magyarságban és eredeti népies fordulatokban akarnak gyönyörködni. De idézeteim elolvasása után azt is könnyű belátni, hogy Cato gondolatainak ez a magyar sujtásos, példabeszédekkel és tréfás fordulatokkal tarkított, olykor keresztény czélzattal elferdített körülírása mint fordítás komolyan nem vehető.

25. *Viridarium Parnassium seu privata respiria solitariaeque consortia mea. Menstrue ac anniversarie publicat Samuel Liptay, in A. Gymnasio Budensi I-mæ Humanitatis disciplinarum cultor. Annus I-mus Mensis Januarius. Pestini. Typis Nob. Joannis Thomæ Trattner 1822.* — Parnasszusi időtöltések vagyis az én mulatságaim és magános társalkodásaim. Holdhónaponként és esztendőnként kiadja Ns. *Liptay Sámuel*, most a buda főgymnasium V-ik oskolájának tagja. I-ső Esztendő. Januarius.

A munka tartalma a következő: I. Kátó Dénesnek erkölcsi tanymondásai. — II. Különböző latin költők Munkáiból kiválasztott rövid velős mondások. — III. Négy darabocskák Horáciától. — IV. A Fédrus Apológiáinak erkölcsi Tudományai. — V. Két erkölcsi beszédecskék a sors változandóságá-

ról. — Egy szegény, de annál törekvőbb s nemes idealismustól hevülő fiatal deák zsenge munkájával van dolgunk, mely hónaponként megjelenő folyóirat akart volna lenni s melyet a szerző előszavában pártfogójának, puchói Marczibányi Mártonnak ajánl. A munka élén olvasható még *Amica Manifestatio ad clarissimos condiscipulos*, iskolás latinsággal írt bevezetés; ugyanez magyarul is.

A latin szöveg változtatás nélkül ki van írva a Henricus Curio upsalai recensiója után készült s fönnebb már bőven ismertetett debreczeni kiadásból. A prózai előszó és a kis sententiák elmaradtak. Az epilógus (IV. 49) szintén hiányzik s helyette a következő két hexametert olvassuk:

Nec Veneris nec tu Vini tenearis amore,
 Exitiale nihil magis est quam Vina Venusque.
 Sem boritalra magad, se pedig bujaságra ne adjad,
 Mindkettő nagyon árt, vesztőbb szer nincsen ezeknél.*

Nevezetes, hogy ez az első alakilag hű metrikus fordítás. Az ifju ember valóban nagy fába vágta fejszójét, s ha korát tekintjük, nem is csodálkozhatunk, hogy a hexameterek faragása keserves munkájába került, hogy a metszetet számtalanszor elhanyagolja s rythmusa e miatt döcögős. A prosodiával is sok baja lehetett, mert ily szabadságokat is megengedett magának: gyűlöli (I. 8); vőlaki (I. 15); kedvellész (I. 35); folyón (II. 6); folyók (IV. 31); a legkiválóbb hibákat azonban a magyar szórend ellen követi el ugyancsak metrikus kényszerből. Ily mondások, mint: *Árt de beszélni* (I. 12. vagy: *Szivébe de nem hív* (I. 26), vagy: *Minden tartand ha bolondnak* (II. 29), többször előjönnek nála.

Bár általában el kell ismernünk, hogy a fordítás az erede-

* Hogy Liptay honnan vette e sorokat, nem tudom. Az egész talán nem egyéb, mint önkényesen megváltoztatott alakja a *Vitalis distichonjának* (l. Riese: Anth. Lat. II. p. 84):

Nec Veneris nec tu Bacchi tenearis amore:
 Uno namque modo vina Venusque nocent.

tinek helyes átértésére mutat, olykor mégis azt tapasztaljuk, hogy a metrum kedvéért hibát követ el a hűség ellen:

I. 7: Constans et lenis, ut res ex postulat, esto
Légy ugyan állhatatos, de ha kell, *hígabb eszü* is légy.

I. 26: Tu quoque fac similes: sic ars deluditur arte
Ugy cselekedj magad is vele s így *Tromf Tromffal* ütődik

a hol a Molnár Ferencz fordításának hatása félreismerhetetlen.

III. 12: Quid deus intendat, noli perquirere sorte
Isteni végzésen ne törődj sors- s *kártyavetéssel*.

Az ilyen és hasonló helyek azonban inkább csak felületes fordításra, mint félreértésre vallanak. Ellenben több helyen a fordítás elég ügyesen magyarázza a homályos eredetit:

II. 16: Nec te collaudes nec te culpaveris ipse,
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis
Meglásd, hogy magadat nyilván ne gyalázd, se ne dicséred:
Illetlen hiuság *est, azt* cselekedni bolondság,

a miből azt kell következtetni hogy nem volt előtte ismeretlen a régi konjektúra: *Hoc faciunt stulti, id, quos gloria vexat inanis*.

A harmadik könyv 20. verspárja:

Coniugis iratae noli tu verba timere:
Nam lacrimis struit insidias, cum femina plorat

kissé homályos, mert nem látjuk át egyszerre a feleség haragjának, sirásának és a férj félelmének összefüggését Könynyen érthető ellenben a fordítás:

Nem félhatsz, mikor a Feleség mennydörgi haragját,
Inkább tarts, ha kegyes könnycseppjeivel leseket sír

ámbar nem felel meg tökéletesen az eredetinek, melynek értelme körülbelül ez volna: «Ne ijedj meg, ha feleséged

haragszik; mert könnyeivel (az asszonyok mérgökben sírni szoktak) csalárdságot rejteget.» Itt a *félelem* tehát a szerető férj aggodalmát jelenti, a ki nejét a heves lelki rázkódástól félti. Sikerültebb a III. 23. fordítása:

Elszenvedd Nődnek, ha serény s kegyes életü, zsémbjét,
Mert mi leszen? ha sem ő hallgatni se tűrni te nem tudsz,

a hol az eredetiben a második sor így hangzik:

Namque malum est non velle pati nec posse tacere

de Liptay bizonyára a Scaliger gyanítását követte: *Te nolle pati, hanc non posse tacere.*

Az említett fogatkozások daczára is kétségtelen, hogy az addig megjelent fordítások közt ez a viszonylag legjobb, mert írója teljesen tisztában volt, ismerve bizonyára Kazinczy és iskolája működését, a valódi fordítás céljaival. A tartalmi hűségen kívül érvényt akar szerezni, és pedig teljes szigorúsággal, az alaki hűség követelményének: igyekezett utánozni az eredetinek nemcsak stilisztikai sajátságait, hanem versalakját is. Természetesen, ha tekintetbe vesszük a fordító fiatal korát, azon sem fogunk csodálkozni, hogy munkája a korabeli jelesebb fordítások mögött messze elmarad.

26. Dionysii Catonis Disticha Moralia, versibus totidem Hungaricis comprehensa. In usum studiosæ inventutis Hungaricæ edita. — Dionysius Cato erköltsi páros versei ugyanannyi számú és mértékű magyar versekbe foglalva. A tanuló magyar ifjuság számára. Pesten. Esztergami K. Beimel József tulajdona. 1834.

A prózai előszó, az apró mondások és a verses praefatiók hiányoznak. A fordító philologiai műveltségére nem valami kedvező világot vet az a körülmény, hogy a latin szöveg az 1769-iki debreczeni kiadás változatlan lenyomata, mely ismét a Curio-féle 1669-iki upsalai kiadást követi.

A bevezetésből kitetszik, hogy tanár ember írta. Munkáját

a gymnasiumok azon tanulóinak szánta, a kik a könnyebb latin prózairók olvasását befejezván, az első költői olvasmányokra térnek át. Reméli, hogy törekvése «a deák nyelvét már valamennyire értő, a magyart pedig most tanuló ifjúságra nézve talán nem lesz minden haszon nélkül». Némely metrikai szabadságait ugyancsak az előszóban így védelmezi: «Hogy az úgynevezett *mutaliquidákat* és a *h-t* megelőző szótagokat a deák prozódia törvényei szerint néha rövideknek vettem, a deák versek olvasásához szokott magyar füleket talán nem fogja sérteni s a többiekre nézve a mértékes verseknek úgy is kevés érdeke.»

A fordítás tehát metrikus. Sajnos azonban, hogy a hexameterek a metszet gyakori elhanyagolása miatt döcögősek. A *h* tizenkétszer nem képez positiót, a mi 1839-ben, Vörösmarty eposzai után valóságos anachronismus. Még furcsább, hogy a fordító a *tl* mássalhangzó-csoportot megelőző szótagokat is többször rövideknek vette, a mire pedig a latin költészetben sem találhatott példát. Például ilyen méréseket enged meg magának: *mēltātlanul* (II. 14), *kēdvētlēn* (II. 25), *ārtātlanul* (III. 2), *nyūghātātlan* (IV. 32). Ez bizonyára megbocsáthatatlan vétség a magyar szótagolás ellen. Máshol az egyes szótagok quantitását változtatja meg önkényesen: *gyūlölī* (I. 7), *vītäss* (I. 10), *nēvētség* (III. 7), *megelēgēdētten* (III. 11) stb.

A mi a tartalmi hűséget illeti, ebben a tekintetben a fordítás lelkiismeretesnek mondható, de különben nagyon közszerű munkának kell tartanunk. Minden érdeme abban áll, hogy az eredeti értelmet híven visszaadja, de távol van attól, hogy a stílus szépségét, a párhuzamokat és az ellentéteket, az epigrammatikus élt visszatükröztesse. Verselése oly rossz, hogy a fordítás már csak e miatt is teljesen élvezhetetlen.

Megemlítjük még, hogy a *distichonok* közül néhány ki-maradt. «Egy két verset — így igazolja magát az író —

mellynek sem értelmi sem erköltsi tekintetben az ifjuságra nézve semmi érdekét nem gondoltam, kihagyni, nem tartottam szentségtörésnek».

27. Cato verspárjai, fordította Kis János. Kisfaludy-társaság Évlapjai. Hatodik kötet. Pesten. Eggenberger J. és fia akadémiai könyvtárosok költségén. 1846.

A fordítást a szerkesztő bevezető sorai előzik meg, melyekben örömét fejezi ki a fölött, hogy a magyar irodalom yalahára a kor igényeinek megfelelő Cato-fordítással dicsekedhetik. Mi is szívesen elismerjük, hogy a Kis János munkája minden tekintetben fölülmulja az előzőket s különösen kiemelendőnek tartjuk nála a hexameter könnyed kezelését. Határozott félreértéssel sehol sem találkozunk; a fordítás csak ott kevésbé sikerült, a hol az értelem valóban kétes; legfőlebb azt gáncsolhatjuk, hogy a metrum kedvéért haszontalan hozzátoldásokat enged meg magának. Máshol ellenben az eredeti egyes fogyatkozásait és homályosságait ügyesen el tudja takarni fordításában. Szóval a fordítás összes kellékeinek, a tartalmi és alaki hűségnek, a magyarosságnak annyira megfelel, a nyelvvel és mértékkel oly ügyesen bánik, hogy némi javításokkal ma is megállaná helyét.

E munka megjelenése óta újabb Cato-fordító több mint negyven éven keresztül nem akadt, a min nem csodálkozhatunk, ismerve a közönyt, melylyel korunk a didaktikus költészet iránt viseltetik.

Vizsgálatainkra visszatekintve, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy Cato-fordításaink mily tanulságos adalékul szolgálnak irodalmunk ez ágának fejlődéstörténetéhez. Láttuk, hogy a fordítás eleinte csak az iskola igényeinek szolgál és szó szerint való hűségre törekedvén, kegyetlenül bánik el a nyelvünk természetéből folyó törvényekkel; már a múlt században a nagy közönség erkölcsi szükségzeit tartják szem előtt fordítóink s az olvasók nagy tömegének ízlése szerint

magyar sujtással annyira kiczifrázzák az eredetit, hogy alig lehet többé ráismerni; végre, főleg a nyelv iskolázásában oly szép sikerrel működött ó-klasszikus irány hatása alatt, utat tör magának a tartalmi és alaki hűség elve, melyet legjobban egyetlen olvasható fordításunk, a Kis Jánosé való-
sít meg.

Magyar kiadás a szó philologiai értelmében tulajdonképen egy sincs, mert azok a latin szövegek, melyek akár önállóan, akár a magyarhoz kapcsolva hazánkban megjelentek, külföldi recenziók egyszerű lenyomatai. Fordítóink s kiadóink túlnyomó része Erasmusra esküszik s akad olyan is, a ki az ő szövegének változatlan mását adja 1785-ben! A debreczeniek 1769-ben kiadják Catót, még valami apparatus criticus-félét is mellékelnek hozzá három tudós, Scaliger, Scriver és Scheffer conjecturáiból, de a szöveget lenyomatják egy 1669-iki kiadás után s tudomást sem vesznek Arntzenről. Kutatásaink tehát újabb példával igazolják azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy honunkban, miután az európai humanismussal való érintkezés a szerencsétlen politikai viszonyok következtében oly hamar megszűnt, csak nagy későn vettek tudomást a külföld mozgalmairól ezen a téren is. Philológiánk nem volt: tőlünk függ, hogy legyen.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

The first part of the book is devoted to a general history of the country, and a description of its natural resources. The second part contains a detailed account of the principal cities and towns, and the third part is a collection of statistics and other facts relating to the country.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

CATO BÖLGS MONDASAL.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

ELŐSZÓ.

1. Mivel úgy tapasztaltam, hogy sokan nagyon eltévednek az erkölcsök útján, elhatároztam, hogy hibás nézeteiket helyre igazítom s jó híröket gondomba veszem, főleg azért, hogy dicső élet és tisztességes halál jusson osztályrészökül. 2. Leírtam azért mindazt, a mit követniök és cselekedniök kell, hogy tetteikkel javítsák meg életüket. Szabályaimat tehát az olyan olvassa, a ki meg is érti. Mert elolvasni és meg nem érteni csak annyi, mint el sem olvasni.

ARANYMONDÁSOK.

1. Imádkozzál istenhez.
2. Szeresd szüleidet.
3. Tiszteld rokonaidat.
4. Tartsd meg az adományt.
5. Kerüld a piac zaját.
6. Jókkal társalkodjál.
7. Rosszakhoz ne közeledjél.
8. Légy tiszta.
9. Szívesen köszönj.
10. Engedj az erősebbnek.
11. Féld a felsőbbséget.
12. Szemérmedet őrizd.
13. Vagyonodra vigyázz.
14. Légy szorgalmas.
15. Viselj gondot családodra.
16. Adj kölcsönt.
17. Nézd meg, kinek adsz.

18. Ritkán mulatozz.
  19. Ne aludjál többet az elégnél.
  20. Szeresd életed társát.
  21. Esküdnek állj.
  22. Csinjád a borral.
  23. Harczolj a hazáért.
  24. Semmit se higj vakon.
  25. Fuss a fajtalan nőtől.
  26. Könyveket forgass.
  27. Tartsd eszedben, a mit olvastál.
  28. Neveld gyermekeidet.
  29. Légy nyájas.
  30. Gyűlöld az igazságtalanságot.
  31. Ne gúnyolj ki senkit.
  32. Légy jelen a törvényben.
  33. A bíróság előtt védj feledet.
  34. A jogban jártas légy.
  35. Igaz úton járj.
  36. Abronccsal játszszál.
  37. Kerüld a kockát.
  38. Tanuld a tudományokat.
  39. Jókkal jót tégy.
  40. Gondoskodjál a megélhetésről.
  41. Rágalmazó ne légy.
  42. Jó híredet őrizd.
  43. Méltányosan ítéld.
  44. Ne hazudjál soha.
  45. Fékezd haragodat.
  46. Atyádat béketűrőssel győzd meg.
  47. Ne vesd meg a gyöngét.
  48. Semmit se tégy erőszakkal.
  49. Tűrd a törvényt, melyet magad hoztál.
  50. A vett jótéteményről meg ne feledkezzél.
  51. Társaságban keveset beszélj.
  52. A szerencsétlent ki ne gúnyold.
  53. Ne ítéld.
  54. Ne kívánd a másét.
  55. Csak olyanba kezdj, a mi jogos.
  56. A szeretetet ne utasítsd vissza.
  57. A tudományokkal foglalkozzál.
-

PÁRVERSEK.

I. KÖNYV.

1.

Lélek az istenség : így intnek a bölcsek igéi,
Ezt hát minden előtt tisztult lélekkel imádjad.

2.

Ébren lenni szeress, sose légy álomnak a rabja,
Mert hosszas nyugovás legjobb melegágya a bűnnek.

3.

Minden erény koronája, ha féken tartod a nyelved :
Istenhez közel áll, a ki tud hallgatni okossan.

4.

Szégyelj ingatagúl magad ellent mondni magadnak ;
Mással sem fér meg, ki magával harczol örökké.

5.

Emberek erkölcsit s éltét vizsgálva belátod :
Mind egymást gáncsolja, de senki se tiszta a bűntől.

6.

Azt, a mi árt, hagyd el, bármilyen kedves előtted ;
Kincseknél az igaz hasznot kevesebbire ne tartsad.

7.

Légy szigorú, de szelíd is légy, ha kívánja a szükség :
Nem hiba, hogyha a bölcs az idővel váltja szokását.

8.

Nőd ha cselédeidet vádolja, ne higyj neki könnyen :
Kedvelt szolgálodat feleséged gyűlöli mindég.

9.

Jóra ha intesz mást s nem akarja fogadni az intést,
Hogyha neked kedves, sose vond meg tőle tanácsod.

10.

Szószátyár ellen ne akarj soha küzdeni szóval :
Mindnyájunk adománya a szó, kevesé az okosság.

11.

Másokat úgy kedvelj, hogy igaz hive légy te magadnak,
Jókhoz is úgy légy jó, hogy rosszul azért te ne járjál.

12.

Pletykától ovakodj, hírhordó lenni se vágyjál ;
Mert sosem árt hallgatni, de árt sokszor, ha beszélünk.

13.

Biztosnak sose hidd, mit néked ígérnek ezerszer :
Ritka a szótartás, sok az alja a sok fecsegésnek.

14.

Más ha dicsér, te maradj szigorú bírāja magadnak :
Mit te magad se hiszel, sose hidd másnak se magadról.

15.

Más ha veled jót tett, széltébe dicsérve beszéljed,
Ámde a mit mással te cselekvél, szóra se méltasd.

16.

Vénségedre ha más tettét s szavait rovod egyre,
Jusson eszedbe, minő voltál magad ifju korodban.

17.

Tudni ne kívánjad, mit előtted súgva beszél más :
Minden szót ha magadra veszel, bűn terheli szíved.

18.

Bár a szerencse kegyel, légy készen akármí csapásra :
Vidám kezdetnek szomorú a vége nem egyszer.

19.

Tudva, mi múlandó s mily kétes az élet e földön,
Más kimulásához sose merjed kötni reményed.

20.

Hogy ha szegény hived adja, akármí csekély az ajándék,
Vedd el kész örömet, szívesen dicsérni se resteld.

21.

Mínthogy meztelenül hozza a természet e földre,
Inséged terhét békébe viselni tanuld meg.

22.

Mért aggaszt a tudat, hogy véges az emberi élet ;
Hisz, ki haláltól fél, elveszti, mit élete kínál.

23.

Pörre ne hívd ki az égiet, de a sorsba nyugodj meg,
Szükségbe ha mind elhagy valamennyi barátod.

24.

Hogy szükségbe ne juss, kímélve fogyaszd jövedelmed,
S hogy, mid van, megtartsd, úgy tégy vele, mintha nem is vón.

25.

Tenni ha módod van valamit s nem akarsz, ne is ígérd,
Hogy könnyelmű ne légy jóságot akarva mutatni.

26.

Ha sima szóval tart s nem szívből hí a barátod,
Úgy te, szeget szeggel, színléssel játszd ki a színlést.

27.

Mézes-mázos szót készpénzül venni botorság:
Édesen elfurulyáz, ki madárkát csal be a törbe.

28.

Hogyha fiadra vagyont nem hagysz, hasznos tudományra
Oktasd, hogy sanyarú sorsával küzdeni tudjon.

29.

Tartsad drágának, mi silány, s a mi drága, silánynak;
Így a világ szemiben nem léssz te se kapzsi, se fösvény.

30.

Mit gáncsolni szeretsz, magad abba a bűnbe ne essél:
Szégyen az intőnek, ha szavát czáfolja hibája.

31.

Azt kérd csak, mi jogos, vagy a mit nem tilt a becsület,
Mit teljes joggal tagadunk meg, kérni botorság.

32.

Régi barátodnál jobban sose bízz idegenben :
A járatlan utért nem hagyja a bölcs el a jártat.

33.

Mert bizonyos vészben forog egyre bizonytalan éltünk,
Vedd minden napodat nyereségnek, a melyre viradtál.

34.

Néha, mikor győznel, engedd társadnak a pálmát,
Mert a szives figyelem lekötendi örökre barátid.

35.

Nagy jutalom fejiben ne habozz áldozni csekélyet :
Mert a baráti viszony legerősebb kapcsa Szivesség.

36.

Perbe ne szállj azzal, kivel összekötött a barátság :
Gyűlölséget szül a harag, hűséget a béke.

37.

Szolgád vétke miatt ha epéd felforra haragtól,
Fékezd tenmagadat, hogy tudd kímélni cselédid.

38.

Kit letiporhatnál, türelemmel győzd le gyakorta ;
Lelki erényink közt a béketűrés a legelső.

39.

Munkával gyarapítsd, mit igaz munkába szereztél :
Munkaerőd ha kifogy, majd meglepi házad az ínség.

40.

Élj bár bőkezűen s halmozd el drága barátid
Dús adományokkal : legjobb hive légy te magadnak.

II. KÖNYV.

1.

Pártold, hogyha tudod, még azt is, a kit sose láttál :
Jobb a királyságnál jót téve szerezeni barátot.

2.

Vannak-e istenek és az eget bírják-e, ne fürkészd :
Arra legyen gondod, ki halandó vagy, mi halandó.

3.

A sírtól ne remegj, mert balga, ki egyre mulasztja,
Míg a haláltól fél, leszakasztani élte virágít.

4.

Kétes dolgokról ovakodj te vitázni haraggal :
Bőszült lélek előtt mély ködbe borúl az igazság.

5.

Költséget ne kimélj, a mikor kívánja a szükség,
Áldoznunk is kell, ha parancsol a percz s a körülmény.

6.

Túlságtól ovakodj, örömezt érjed be kevéssel ;
Vésztől mentve hajód, ha csekélyebb vízre bocsátod.

7.

Mit szégyelned kell, okosan rejtse társid előtt is ;
Mért feddjék sokan azt, a mi most csakis egymagadat bánt

8.

Hidd el, a rosszaknak nyereségük nincsen a bűnből ;
Egy ideig bár rejtve a bűn, kiderül az idővel.

9.

Meg ne alázz senkit, mert hitvány s gyöngö a teste :
Ésszel győz, a kitől az erőt megvonta a balsors.

10.

Térj ki az ellen elől egyidőre, ha nálad erősebb ;
Így a legyőzött fél diadalt ül sokszor a győzön.

11.

Régi barátiddal szóharczra ne állj ki hiába :
Bármí csekély szónak némelykor nagy per a vége.

12.

Isten szándékát s utait sorsvetve ne fürkészd :
Mit tégyen teveled, nem kérdezi tőled a fő Úr.

13.

A hiu fényt-pompát ne keresd : követője irigység,
Mely ha talán nem is árt, de sok órád megkeseríti.

14.

Túrd el erős szívvel, ha igaztalanúl elítélnek :
Nem fog örülni soká, hamisan kit pártol a bíró.

15.

Régi pörök mérgét ovakodjál visszaidézni,
Mert a vizályok után csak a rossz szív tartja haragját.

16.

Mások előtt magadat se ne dicsérjed se ne gáncsold ;
Balgatag tesz így, a kinek sose hágy békét a hiúság.

17.

Élj a keresménynyel, de szerényen : mert ha pazar léssz
Elfogy az egyszeriben, mit szerzél hosszú időn át.

18.

Balgatag is tudj lenni, ha úgy kívánja a szükség :
Nagy bölcs az, ki, ha kell, ügyesen tud játszani balgát.

19.

Vesd meg a fényűzést, de fukarság szennyje se érjen,
Mert hiba mindkettő s jó híredet elveszi egykép.

20.

Kötve se higj annak, ki egyet-mást százszor is állít :
Vajmi csekély hitelök, kik mindent összehadarnak.

21.

Részezen a mit vétsz, te magadnak meg ne bocsássad ;
Mert nem a bor bűnös, de hibás, a ki ész nélkül issza.

22.

Titkos terveidet bízd hallgatag ajku barátira,
Testi bajod gondját bízd hű s igaz orvosaidra.

23.

Mit töprengsz, ha sokat méltatlanul ér a szerencse ;
Kedvez a rossznak a sors, hogy a porba lesujtsa magasból.

24.

Bármit rejt a jövő, készen légy tűrni te békén,
Nem sujt úgy a csapás, ha magunk is látjuk előre.

25.

Bármi baj ér, lelked csüggedni ne hadd : a reménytől
El ne szakadj ; ez az egy kíséri a sírig az embert.

26.

Hogyha elédbe kerül, a szerencsét futni ne engedd :
Homloka dúsfürtű, hátul kopasz *Alkalom* isten.

27.

Nézd, mi mögötted van, s mi előtted, lásd meg előre :
Így tesz a bölcös Janus, két arczczal kétféle néz szét.

28.

Hogy sose érjen baj, magadat fékezni tanuld meg ;
Épségedre legyen több gondod, mint a gyönyörre.

29.

Nép ítéletinek ne szegülj soha egymagad ellen ;
Senki se kedvel majd, ha különb vágysz lenni sokaknál.

30.

Fő gondod legyen az, mi a fő : a drága egészség,
S a sorsot ne okold, ha te vagy szerzője bajodnak.

31.

Álmokkal ne törődj ; hisz az ember lelke, mit óhajt,
Éberén abba' remél, álmában látja beteltét.

III. KÖNYV.

1.

Képezd elmédet tanulással, okulni ne restelj ;
Mert tudomány híján a halálnak képe az élet.

2.

Míg helyes úton jársz, gonoszok fecsegése ne bántson ;
Hogy mit szól rólunk a világ, nem függ soha tőlünk.

3.

Ha tanunak hívnak, csak a tisztességre vigyázva,
Titkold, míg teheted, bűnét a régi barátoknak.

4.

Félve kerüld mindég a mézes, czifra beszédűt ;
Egyszerű mind, mi igaz, s a hazugság nyelve hizelgés.

5.

A tunyaságot, a melly éltünk rozsdája, kerüljed ;
Lelked lankadván henyeségben elernyed a test is.

6.

Gondjaidat váltsad némelykor az élvezetekkel ;
Lelkedet így edzed megbírni akármi nehéz bajt.

7.

Más szavait s tettét gúnynyal csipdesni ne szokd meg;
Példa ragad : más majd magadat csúfol ki hasonlón.

8.

Mit hagyatékul kapsz mástól a szerencse kegyéből,
Tartsd meg, sőt gyarapítsd, hogy a hírnek szája ne bántson.

9.

Dús kincsek közepett ha elér a kései vénség,
Bőkezű légy s ovakodj fösvényen látni barátid.

10.

Úr létedre, ha jó, sose vesd meg a szolgálja tanácsát,
És senkit le ne nézz, hasznodra ki válhat eszével.

11.

Ha vagyonod s kincsed nincs már, mint egykor a multban,
Annyival érd be, a mit jelened még meghagya néked.

12.

Asszonyt el sose végy, mert dús hozománya kecsegtet,
Vissza se tartsd e miatt, ha szeszélyivel elkeseríte.

13.

Példát véve okulj, mit kell tetteidbe követned
És mitül óvni magad : más élete a mi tanítónk.

14.

Ahhoz fogj, a mihez van erőd : a munka sulyától
Szégyen roskadnod felhagyva hiába a tervvel.

15.

Mit bűnnek tartasz s elítélsz, hallgatva ne mellőzd,
Mert még azt hihetik, hogy a rosszat utánzani vágyol.

16.

Bíróhoz folyamodj, ha a törvény jogtalanul sújt:
Törvény nem kívánhat olyat, mit tilt az igazság.

17.

Mit méltán szenvedsz, szenvedd el béketűrőssel,
S ha magad ellen vétsz, tudj lenni bírója magadnak.

18.

Olvass egyre sokat, sokat átolvasva felejts el,
Mert a csodást zengik, de nem a hihetőt a poéták.

19.

Vendégségbe ha vagy, légy csak te szerény a beszédben,
Mert fecsegő a neved, ha világot játszani vágyol.

20.

Indulatos nőnek rívó mérgére ne lágyulj,
Mert, ha az asszony sír, könnyekkel rejti az ármányt.

21.

Élvezd, mit szerezel, okosan: de ne légy soha préda
Szükségben máséra kacsint, ki felette sajátját.

22.

Légy e hitben erős: a haláltól félni botorság;
Bár nem is ád üdvöt, megment az örökre a kintől.

23.

Nőd ha derék asszony, hadd bátran járnai a nyelvét;
Nagy baj, hogyha sem ő hallgatni, se túrni te nem tudsz.

24.

Tiszteld egyyenlő szeretettel drága szülőid,
És sose bánts meg anyád, kedvezni ha vágyol atyádnak.

IV. KÖNYV.

1.

Vesd meg a pénzt, ha igaz boldogság célod e földön ;
Hisz, ki ezért él-hal, mindenkor koldus a fösvény.

2.

Szükséget sose kell látnod természeti jókban,
Többre ha nem vágyol, mint a mit az élet igényel.

3.

Hogyha szeleskedel és hebehurgyán végzed a dolgod,
Jogtalanul vaknak becsmélni ne merd a szerencsét.

4.

Jó, ha becsülöd a pénzt, de ne légy az aranyba szerelmes :
Tiszta, nemes lelket fösvényesség szennye nem érhet.

5.

Bár dús vagy, ne feledd épségben tartani tested :
Gazdagnak, ha beteg, csak pénze van, élete nincsen.

6.

Hogyha tanítódtól eltüréd egykor a vesszót,
Türd el atyád szigorát, ha szavakban tölti ki mérgét.

7.

Tedd, a mi hasznot hajt, de viszont ovakodva kerüljed
Azt, a mi nem biztos s nem nyújt a sikerre kilátást.

8.

Míg tudsz adni miből, adj ingyen a rászorulóknak ;
Nincs tisztább nyereség, mint jót cselekedni a jókkal.

9.

A mi gyanús néked, mi lehet, vizsgáld meg azonnal :
Nagy bajt szül sokszor, mit föl se veszünk eleinte.

10.

Hogyha a kárhozatos bujaság vétkébe merültél,
Szűnj meg tömni a szád, mely az ágyéked szeretője.

11.

Hogyha az állatokat mind félve kerülni szokásod,
Tudd meg, az embertől jobban kell félned ezeknél.

12.

Tagjaidat ha aczélos erő duzzasztja s egészség,
Légy okos : így téssz szert a bátor férfi nevére.

13.

Hogyha betegség bánt, hivedtől kérj segedelmet ;
Nem lelsz jobb orvost az igaz hűségü barátnál.

14.

Hogyha te vagy vétkes, mért hulljon az áldozat érted ?
Balgatag az, ki a más vérétől várja önüdvét.

15.

Társat hogyha keressz vagy igaz hűségü barátot,
Úgy sose rang légyen, de a jellem előtted a mérték.

16.

Élvezd, mit szerezel: ne nevezzen senki fukarnak;
Mit neked annyi vagyon, ha szegényként úszol a jóban?

17.

Hogyha, míg élsz e világon, előtted kedves a jó hír,
Lelkedből útálj minden tisztátalan életet.

18.

Míg eszed épségben, ne nevesd ki hibáit a vénnek;
Bárki, ha elvénül, másodszori gyermekidőt él.

19.

Bármit is, ámde tanulj; eltűnhet a csalfa szerencse,
Megmarad a tudomány s nem hagy soha cserbe a síríg.

20.

Ez vagy amaz ha beszél, hallgatva figyeld te magadban:
Jellemeinket a szó megnyitja, de rejti is egykép.

21.

Bár érted szakmád, ne feledd gyakorolni serényen;
Gondot igényel az ész, a gyakorlás képzi a mestert.

22.

Hogy mit rejt a jövő, ne kutasd aggódva örökké:
Azt nem ijeszti a vég, a kinek nem minden az élet.

23.

Bölcsektől te tanulj, oktasd magad a tanulatlant,
Mert terjeszteni kell üdvös tudományok igéit.

24.

Élvezz ; ám csak olyat, mit meg nem bán az egészség ;
Mert hisz a féktelen élv a gonosz nyavalyáknak az anyja.

25.

Mit nyilván helyeselsz, mit sokszor az égig emelsz fel,
Könnyelműn ugyanazt ovakodj ócsárlani máskor.

26.

Hogyha szerencse kegyel, légy készen mindig a rosszra,
És, ha a sors üldöz, sose szünj te remélni a jobbat.

27.

Egyre tanulj : az igaz bölcsesség anyja tanulmány ;
Hosszú életidő egyedül ritkán tesz okossá.

28.

Módjával dicsérj : mert majd, a kit egyre magasztalsz,
Egy nap még kimutatja, minő vala drága barátod.

29.

Mit nem tudsz, mástól kérdezve tanulni ne szégyeld :
Tudni derék valamit, hiba mit sem akarni tanulni.

30.

A szerelem- s borban vegyes a perpatvar a kéjjel :
Kedveld azt, mi öröme derít, de kerüld a czivódást.

31.

Messze kerüld mindég a szótlan, alázatos embert :
Hol lassú a folyó, ott rejtezik olykor az örvény.

32.

Hogyha sikert nem aratsz s nem vagy sorsoddal elégült,
A máséra tekints, kit jobban sujta haragja.

33.

Ahhoz fogj, a mihez van erőd : part mentin evezni
Biztosb, mint a szabad tengerre feszítni vitorlád.

34.

Perbe igaztalanúl ovakodjál szállni igazzal :
Méltatlan haragért megbüntet az isteni bosszú.

35.

Vesztett kincseidet ne sirassad gyászba borulva ;
Inkább annak örülj, mit a sors még meghagya néked.

36.

Bármi sulyos, szerzett vagyonunk elveszteni kárral,
Vesztettnek sose hidd, míg megvan a drága egészség.

37.

Hosszú étellel magadat te hiába ne áltasd ;
Bárhova mégy, a halál árnyékként kergeti tested.

38.

Áldozz tömjénnel s a tinó hadd nőjjön ekéhez ;
Istennek nem öröm, ha az ember tiszteli vérrel.

39.

Térj ki, ha bánt, a hatalmas elől, engedj az erősnek :
Bántani a ki tudott, tud majd használni is egykor.

40.

Bűnben légy te magad szigorú feddője magadnak :
Így, ha sebet gyógyítasz, fájdalmat fájdalom enyhít.

41.

Hosszu idő multán ovakodj elítélni barátod :
Bár nem a régi, neked szent légyen az egykori hívség.

42.

Légy a szivességért hálás : így nő a barátság ;
Senki se mondja reád, hogy a vett jót kárba veszítéd.

43.

Óvd lelked gyanutól : keserű lesz mindenik órád,
Mert a gyanakvónak s félénknek jobb nem is élni.

44.

Hogyha cselédet véssz a magad kényelmire pénzen,
Bár szolgának hívd, ne feledd soha emberi voltát.

45.

A jó alkalmat, ha lehet, te ragadd meg azonnal,
Hogy későn ne sirasd, mit előbb figyelembe se vettél.

46.

Hirtelen elhunytán a gonosznak nincs mit örülni :
Boldogan az hal meg, kinek élete tiszta a bűntől.

47.

Nőd ha van és nem akarsz kárt vallani hírbe, vagyonba,
Félve kerüld legfőbb veszedelmed, a házi barátot.

48.

Módodban ha vagyon tudományban előre haladni,
Egyre tanulj, s lelked henyeség rozsdája ne lepje.

49.

Verseimet, ne csodáld, hogy czifra szavak nekül írom :
Fő a rövidség itt, két sorba szorítani az eszmét.

FÜGGELÉK.

1.

Örvendj a létnek, de ne fájlald senki halálát;
Mit fájlalsz te azon, kit a fájdalom elhagy örökre?

2.

Azt, mire szükség lehet egykoron, el ne szalasszad;
Balga, ki a felajánlt segedelmet kárba veszíti.

3.

Még a mi árt, olyat is, ha javadra van, állj ki te néha;
Édes fájdalom az, fájdalmat tűrni haszonnal.

4.

Ám vallj kárt egyszer, hogy a hálátlant kitanuljad,
S adj sokszor, ha igaz hálára talált, a mit adtál.

5.

Sértődést ne mutass, ha nem állhatsz bosszút azonnal:
Ártani lel fegyvert, a ki rejteni tudja haragját.

6.

Hogyha javadra lehet, ne kerüld el a régi barátot,
Bár szava tán sértett: földön jó nincs hiba nélkül.

7.

Még akkor se hibázz, a mikor büntetlen a véték,
Kínzópadra kerül, a kit önnön lelke elítél.

8.

A ravasz ember előtt ne akarj feltűnni igaznak :
Balgatag az, ki gonoszt rászedni, kijátszani szégyel.

9.

.....
Törvényt szab neked a természet, s nem fogad ő el.

10.

Mit titkolni akarsz, ne közöld azt senki fiával
.....

11.

Csalfa szerencsének kegye tégedet el ne ragadjon :
Nem vagyon a nemes élet alapja, de szennytelen erkölcs.

12.

Biztosnak sose hidd, hogy teljesedik fogadalmad :
Kegygyel nem mindég hallgatja imánkat az isten.

13.

Régi hived ha megint, te fogadd a baráti tanácsot :
Senki se szenved kárt akaratját jobbra terelvén.

14.

.....
Van sok, mit békén kell tűnni a régi barátnak.

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK.

I. ARANYMONDÁSOK.

1. Hasonlóképen kezdődnek a Pythagorasnak tulajdonított *Arany szavak* :

Ἄθανάτους μὲν πρῶτα θεοῦς, νόμῳ ὡς δίακειται, Τίμα
azaz : Tiszteld mindenekelőtt a halhatatlan isteneket, a mint a törvény megszabja.

4. Azaz : gondosan őrizd meg azt, a mit barátaidtól ajándékba kaptál, hogy az ajándékozót meg ne sértsed.

10. V. ö. a IV. könyv 39. distichonját :

Térj ki, ha bánt, a hatalmas elől, engedj az erősnek ;
Bántani a ki tudott, tud majd használni is egykor.

16. 17. Összetartozó s egymást kiegészítő mondások : Adj kölcsönt, de nézd meg, kinek adod.

30. A csonka eredetét : *Irascere ob rem*, az értelem teljessége kedvéért *iniustam* szóval egészítettem ki, l. az ide vágó szövegkritikai jegyzetet.

32. Arra a római szokásra vonatkozik, hogy a nyilvános pályára készülő ifjak szorgalmasan eljártak a törvényszéki tárgyalásokra s ott meghallgatván a híresebb ügyvédek beszédeit, ily módon is készültek jövőndő hivatásukra.

36. 37. Összetartozó mondások, melyekben a szerző a római ifjuság kedvelt abroncsjátékát ajánlja mint ártatlan szórakozást az erkölcstelen szerencsejáték helyett.

39. Cato pogány felfogás szerint csak a jókkal szemben teszi is kötelességünké a jó tettet.

46. V. ö. a IV. könyv 6. distichonját :

Hogyha tanítódtól eltüréd egykor a vesszőt,
Türd el atyád szigorát, ha szavakban tölti ki mérgét.

49. Cato e szabálya a leggyakrabban idézett közmondások közé egyike lett. Különben már bölcs Solonnak tulajdonítják e görög

mondást: Ἐβούλον ἑτέροις ἀξίων διδόναι καὶ αὐτὸς ὑπεχεῖ, azaz: Ha szabályt akarsz adni másoknak, tartsd meg magad is.

51. V. ö. a III. könyv 19. distichonját:

Vendégségbe ha vagy, légy csak te szerény a beszédben,
Mert fecsegő a neved, ha világit játszani vágyol.

56. Ne utasítsd vissza, ha valaki barátságos szándékkal közelít hozzád, még akkor sem, ha talán némi alkalmatlanságot okoz neked, mert a szeretet szeretetet érdemel.

II. ELSŐ KÖNYV.

1. *Bölcsék igéi*, az eredetiben *carmina*, melynek a görögben megfelel ἀδόμυνα. Így nevezték a régi bölcsék közszájon forgó mondásait, tekintet nélkül arra, hogy verses alakba voltak-e foglalva vagy nem.

8. Egyike Cato azon distichonjainak, melyekben a nőkről éppen nem hízeltőleg nyilatkozik. Különbözik a római nőknek a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmódját élénken ecseteli Iuvenalis a VI. satirában.

11. Pogány elv; v. ö. ugyane könyv 40. distichonját. Menander egyik versében is olvassuk:

Φιλῆϊ δ' ἑαυτοῦ πλεῖον οὐδέεις οὐδένα

azaz: senki sem szeret senkit jobban magánál. Cicero is hasonlóképpen nyilatkozik a *Disputationes Tusculanae* III. könyvének 29. fejezetében: «Nagyon helyes és igaz elv, hogy azokat, a kik előttünk a legkedvesebbek, csak úgy szeressük, mint minmagunkat: de az már lehetetlen, sőt nem is kívánatos a barátságban, hogy barátom jobban szeressen engem, mint magát, én jobban őt, mint magamat. Ez, ha így volna, életviszonyaink s összes kötelességeink összezavarására vezetne.»

12. Valerius Maximus (VII. k. 2. f.) beszéli Xenocratesről, az athéni philosophusról, hogy, midőn egy alkalommal oly társaságban volt, a hol mindenkit megszóltak, s midőn tőle, a ki egyre hallgatott, azt kérdezték, miért nem vesz részt a beszélgetésben, így felelt: «Már többször megbántam, hogy beszéltem, de azt, hogy hallgattam, sohasem.»

15. Szépen mondja Cicero *Laelius a barátságról* című munkájában: «A jótéteményről emlékezzék meg az, a ki benne részesült, de ne emlegesse, a ki adta.»

18. V. ö. Horatius szavait (*Od.* II. c. X. vers. 13):

Sperat infestis, metuit secundis
Alteram sortem bene præparatum
Pectus

azaz: Remél a szerencsétlenségben, fél a szerencsében a sors változandóságára jól előkészült lélek.

20. V. ö. a szép görög mondást:

Ἄπαν διδόμενον δῶρον, εἰ καὶ μικρὸν ἦ,
Μέγιστόν ἐστι μετ' εὐνοίας διδόμενον

azaz: Bármily csekély az ajándék, a barátságos indulat nagygyá teszi.

21. Hasonló ehhez a PALLADAS epigrammája a *Görög Anthologia*-ban (X. 58.):

Γῆς ἐπέβην γυμνός, γυμνός δ' ὑπὸ γαῖαν ἄπειμι
καὶ τί μάτην μοχθῶ, γυμνὸν ὄρων τὸ τέλος;

vagyis: Meztelenül jöttem e földre, meztelenül kerülök majd a föld alá; miért fáradoznám hát hiába, ha meztelennek látom a véget?

25. Azaz: ne ámíts hiába való ígérekkel senkit, ha komoly akaratod nincs az ígélet teljesítésére. Így ugyan az első pillanatban jólelkűnek fogsz feltűnni, de csakhamar észreveszik könnyelműségedet.

26. Az ismeretes pogány elv (*par pari referre* azaz *szeget szeggel*) kifolyása. A régiek csak a jó emberrel szemben tartották a becsületességet kötelezőnek.

27. A második sor:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps

közmondássá lett. Hasonlóképen mondja Martialis (XIV. k. 216) distichon):

Non solum calamis, sed cantu fallitur ales

vagyis: Nemcsak léppel, hanem énekkel is fognak madarat.

29. Azaz: vesd meg a pompát s a gazdagságot, a mit a világ legtöbbre tart, de legyen drága előtted a becsület, a mit méltán nyolni kevesen tudnak; így nem léssz kapzsi, mert mint becsületes ember idegen javakra nem áhítazol, de fősvény sem léssz mert a pénzt nem imádod.

33. A második sor emlékeztet Horatius (*Od.* I. I. c. XI.) szavaira:

Quem fors dierum cunque dabit, lucro
Appone

vagyis: Tekints nyereségnek minden napot, melyet a sors meg-
érned enged.

35. Ne vonakodjál barátaidért némi áldozatot hozni, mert nagy
jutalomra, igaz hálára teszed magadat általok érdemessé. A *Szives-
ség*, *Gratia* alatt itt a görög *Χάρις* (Charis) istennő, a barátság
védője értendő.

36. V. ö. a II. könyv 11. distichonját:

Régi barátiddal szóharczra ne állj ki hiába:
Bármi csekély szónak némelykor nagy per a vége.

40. V. ö. az I. könyv 11. distichonját:

Másokat úgy kedvelj, hogy igaz hive légy te magadnak,
Jókhöz is úgy légy jó, hogy rosszul azért te ne járjál.

III. MÁSODIK KÖNYV.

2. A második sor emlékeztet Menander versére:

Εἰ θνητός εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρονεῖ

azaz: Ha mulandó vagy, mulandókra gondolj.

3. V. ö. az I. könyv 22. distichonját:

Mért aggaszt a tudat, hogy véges az emberi élet:
Hisz, ki haláltól fél, elveszti, mit élete kínál.

6. Már a hét görög bölcs egyike, Pittakos mondá: Μηδὲν ἄγαν,
azaz: semmit se túlságosan.

7. Azaz, ha van valami olyan hibád vagy olyan tettet követ-
tél el, a mit szégyelned kell, azt titkold még legjobb barátaid előtt
is. Ez az elv is elüt a keresztény felfogástól, mely bűneink töre-
delhnes beismerését tartja a javulás főeszközének.

12. A jóslást már az ó-korban elítélték a felvilágosultabbak.
Erdekes éppen az itt említett sorsvetésről Cicero nyilatkozata a
Jóslásról (De divinatione, l. II. c. 41) írt művében: «Mi a sors-
vetés? csaknem ugyanaz, mint párost-nem párost játszani, mint
kockázni, a hol csak a véletlen eset, nem terv és számítás dönt.»

16. Értelme ez: akár dicséred magadat, akár gyalázod, balga
hiúságot árulsz el, mert magad nem lehetsz se jó, se rossz tetteid-
nek illetékes bírása.

18. Emlékeztet Horatius (*Oa.* l. IV. c. 3) szavaira:

Misce stultitiam consiliis brevem;
Dulce est desipere in loco,

de míg Horatius csak azt akarja mondani, hogy víg társaságban jól esik olykor az embernek elfelejteni az eszét, Cato az esztelen-ség színlelését ajánlja kellő helyen és időben. Erkölesi tekintetben nem kifogástalan, de az életben gyakran igen hasznavehető elv.

26. A régiak az Alkalmat (latinul *Occasio*, görögül *καιρός*) mint istenséget elől hosszú hajjal, hátul kopasznak festették, azt akarván jelképezni, hogy a jó alkalmat üstökénél fogva kell megragadni, mert ha elszalasztjuk, hiába futunk utána.

27. A rómaiak *Janust*, a bölcs istent, a ki egyaránt látott a múltba és a jövőbe, kettős arczczal ábrázolták.

31. A distichon a régieknél is nagyon divatos álomfejtés ellen van intézve.

IV. HARMADIK KÖNYV.

1. A második sor Aristoteles mondására emlékeztet: «Miben különböznek a tanultak a tanulatlanoktól? A miben az élők a holtaktól.» (Diog. Laert. p. 279.) Hasonlóképen mondja Seneca 85. levelében: «A nyugalom tudományos foglalkozás nélkül halál és az élő ember eltemetése.»

3. A régieknél szentnek tartott, bár erkölesi tekintetben nem kifogástalan elv. V. ö. Cicero szavait *Laelius a barátságról* című munkájának XVII. fejezetében: «Azt kell tehát elvül elfogadnunk, hogy abban az esetben, ha a barátok feddhetetlen jelleműek, minden ügyök, tervök, szándékuk kivétel nélkül közös legyen, annyira, hogy, *ha netalán kevésbbé jogos szándékban kellene barátainkat segítenünk, melynek kivételétől életök vagy jó híruk függ, letérhetünk az egyenes útról, csak a legnagyobb erkölestelenségig ne sülyedjünk; mert bizonyos pontig megbocsáthatunk a baráti érzelmeknek.*»

4. V. ö. az I. könyv 27. distichonját:

Mézes-mázos szót készpénzüll venni botorság:
Édesen elfurulyáz, ki madárkát csal be a törbe.

5. Hasonlókép mondja Ovidius pontusi leveleiben (Ex. Pont. c. I. ep. 5. vs. 5):

Cernis, ut ignavum corrupant otia corpus,

magyarul: Látjuk, hogy a munkátlanság megrontja a renyheket.

9. Óva int az öregek közönséges bűnetől, a fősვნყségtől.

12. A görögöknél és a rómaiaknál a férj, ha feleségétől elvált, köteles volt ennek hozományát feltétlenül visszaadni. Hasonlót olvasunk a Phokylidesnek tulajdonított *Intelmek* között:

Μηδὲ γυναῖκα κακὴν οἴκοισιν σῆσιν ἄγεσθαι,
 Λατρύης δ' ἀλόγου λυγρῆς χάριν, εἶνεκα φερνῆς

azaz: Ne végy el rossz feleséget, hogy kénytelen ne légy a rossz asszony rabszolgája lenni a hozomány kedvéért.

16. «Ha a törvény betű szerint való alkalmazása sérelmes lenne rád nézve, folyamodjál a bíróhoz, a ki a méltányosság elve szerint ítélve eltérhet a törvény betűjétől.» A rómaiaknál tudvalevőleg a praetoroknak, mint az igazságszolgáltatás vezérférfiainak; egyik fő feladatuk volt: *supplere et corrigere ius civile*, kiegészíteni és kijavítani a polgári jogot, a mit épen azzal értek el, hogy a betűhez nem ragaszkodva sokszor a méltányosság álláspontjára helyezkedtek. Csakis így sikerült a rómaiaknak a régibb, szűkebb polgári jog békóit összetörni s oly tökéletes jogrendszert alapítani, melyet az újabb nemzetek mintaképpül fogadtak el.

17. Emlékeztet Ovidius (*Heroid.* V. vs. 8.) egy versére:

Leniter, ex merito quidquid patiare, ferendum est,

azaz: Békén kell elviselnünk, a mit magunk hibája miatt szenvedünk.

19. V. ö. az 51. aranymondást: «Társaságban keveset beszélj.»

22. A régiek közönséges vigasztalása a halállal szemben ez volt: A lélek vagy halhatatlan, s ez esetben a test börtönéből kiszabadulva, tisztább és boldogabb életet folytat, vagy megsemmisül s így kint többé nem érezhet. A halál tehát semmi esetre sem rossz.

24. Hogy ez intelem fontosságát méltányolhassuk, tudnunk kell, hogy a rómaiaknál férj és nő nem voltak egyenlő joguak s a gyermekekkel való rendelkezés kizárólag az apát illette. Cato tehát arra figyelmeztet, hogy, bár az apának hatalma és tekintélye a családban nagyobb, az anyát mégis hasonló tisztelet illeti meg.

V. NEGYEDIK KÖNYV.

3. Emlékeztet *Juvenalis* (Sat. X. vs. 365) szavaira:

Nullum numen habes, si sit prudentia; nos te,
 Nos facimus, Fortuna, deam caeloque locamus,

azaz: Nincs hatalmad, ha van bennünk bölcsesség; mi teszünk téged, oh Szerencse, istenné s helyezünk az égbe.

4. Becsüld meg a pénzt hasznáért, de ne imádd a pénzt magát, mint a fösvények.

9. V. ö. Ovidius híres mondását:

Principiis obsta, sero medicina paratur,
Cum mala per longas convaluere moras,

azaz: Fojtsd el csírájában a bajt, mert elkésik az orvosság, ha a betegség a hosszú halogatás következtében elmergesedik.

11. Emlékeztet a hét görög böles egyikének, Biasnak mondására: «Mi az ember legnagyobb veszedelme? Embertársa.»

12. A bátor nevet csak az érdemi meg, a ki az erőt okossággal egyesíti, mert Horatius szerint: *Vis consilii expers mole ruit sua*, az esztelen erőszak saját súlya alatt rogy össze.

14. A véres áldozatokat a régi görög és római philosophusok csaknem valamennyien elítélték, főleg pedig ostorozták azt a balga véleményt, mintha a bűnös ily módon megengesztelhetné a megsértett isteneket. Ezeket követi Cato.

27. Tanulnunk kell, ha bölcseségre akarunk szert tenni; mert a kor maga senkit sem tesz bölcsesé.

34. Cato, mint egyebütt, úgy itt is pogány felfogás szerint csak az igazságos emberekkel szemben tiltja az igazságtalanságot.

36. Főkincsünk az egészség: ha ez megvan, semmi sem vesztett el.

38. V. ö. a IV. könyv 14. distichonját:

Hogyha te vagy vétkes, mért hulljon az áldozat érted?
Balgatag az, ki a más véretől várja önüdvét.

44. Nem fölösleges intés a rómaiaknál, a kiknél a szolgát az úr kegyetlensége ellen törvény nem védte.

45. V. ö. a II. könyv 26. distichonját:

Hogyha elédbe kerül, a szerencsét futni ne engedd:
Homloka dúsfürtű, hátul kopasz *Alkalom* isten.

46. E homályos értelmű distichon legvalószínűbb magyarázata a következő: A régiek a gyors, váratlan s épen ezért fájdalom nélkül való kimulást tartották a halál legjobb nemének s ezt nevezték görögül *εὐσυχία*-nak vagyis szép halálnak. Az ily halált az istenek különös kegyének tulajdonították s ha valaki így múlt ki, ez a körülmény hozzátartozóinak nagy vigasztalására szolgált.

Ez elterjedt vélemény ellenében Cato arra int, hogy, ha gonosz ember hal meg ily szépen, övéinek nincs mit örülniök rajta, mert csakis annak lehet boldog kimulása, a kinek élete büntől ment volt.

VI. FÜGGELÉK.

4. Tégy jót ismerőseiddel, mert, ha hálátlan is lesz valamelyik, legalább egy kis veszteség árán kitanulod jellemét s a jövőben óvakodni fogsz tőle; ha pedig hálára találsz, annál jobb, mert nincs tisztább nyereség, mint jót tenni a jókkal. V. ö. a IV. könyv 8. distichonját.

5. A bosszúállás a régieknél — természetesen nem szólva itt az emelkedettebb erkölcsi elveket hirdető philosophusokról — erényszámba ment, s ha valamely sérelmet megtorolni akartak, nem riadtak vissza semmi eszköztől, mely e célra szolgált. Antik felfogás szerint az volt a derék ember, a ki jóltevőinek is, ellenségeinek is kamatostul visszaadta a kölesönt. Erre vonatkozik az ismeretes mondás: *par pari referre*, hasonlót hasonlóval viszonozni.

7. Ha a bűnöst egyéb büntetés nem is éri, gyöttri saját lelki ismerete.

8. Szeget szeggel: ravasz embert ravaszsággal kell megejteni. A régiek a becsületes, egyenes eljárást csak az igazakkal szemben tartották kötelezőnek.

9. E hexameter bizonyára második verse, mintegy tanulsága volt egy distichonnak, melynek első, az intelmet tartalmazó része elveszett.

10. Első verse egy distichonnak, melynek tartalma, a mint a Publilius Syrus-féle sententiákkal való összehasonlítás mutatja, ilyenforma lehetett: «A mit titokban akarsz tartani, azt ne közöld senkivel; mert hogy kívánhatsz mástól titoktartást, ha magad sem tudtál hallgatni.» L. az ide vágó szövegkritikai jegyz.

11. Vigyázz, hogy a szerencse kegyei jellemedet meg ne rontsák, gögössé, léhává, erőszakossá ne tegyenek; mert nem a külső javak, hanem az erények életünk legdrágább kincsei.

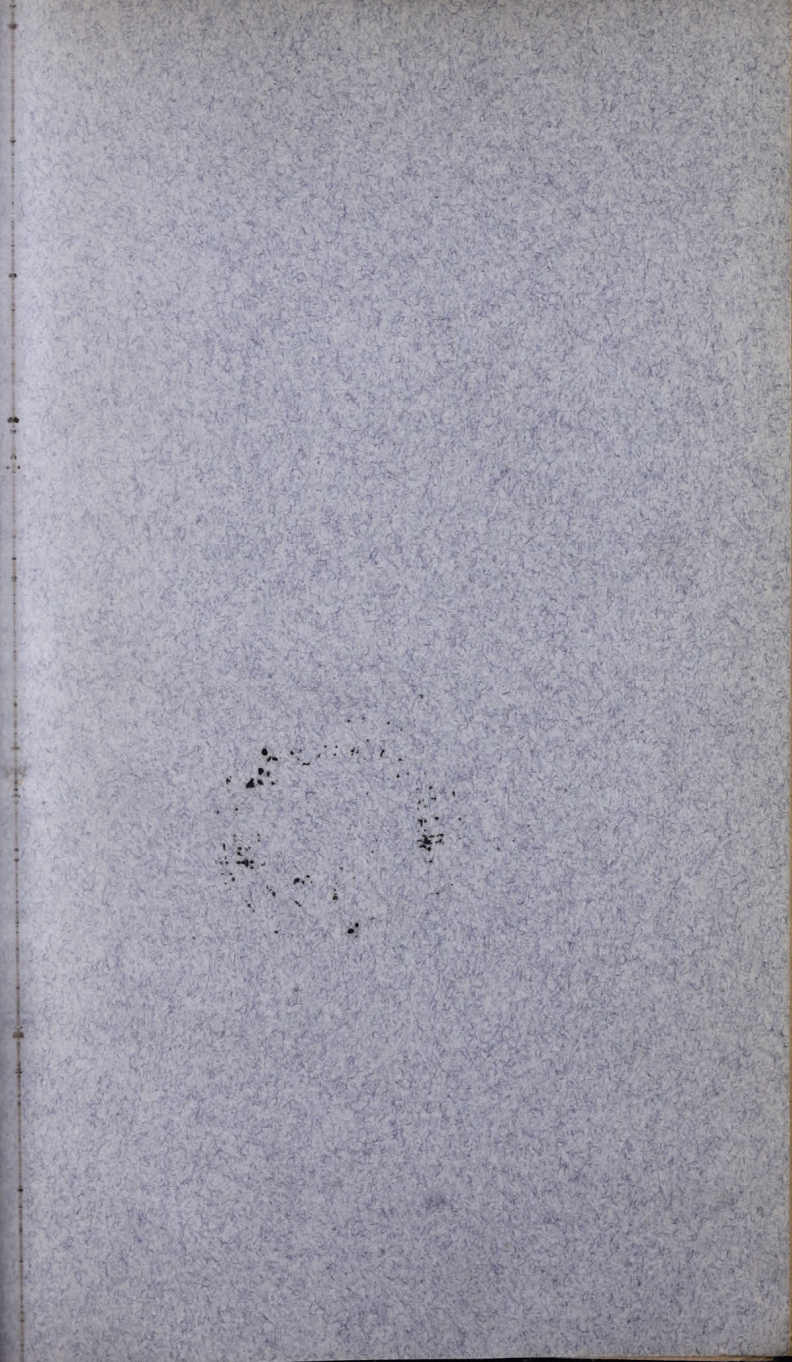
14. Bizonyára második verse egy distichonnak. Az egésznek tartalma ilyen forma lehetett: «Ne bosszankodjál, ha barátaid miatt némi alkalmatlanságot kell szenvedned vagy kárt kell valanod; mert vannak némely dolgok, melyeket a jó barátnak barátjáért békén kell tűrnie.»

TARTALOM.

	Lap
Előszó	5
Bevezetés: Első rész	6
Második rész	18
Cato bölcs mondásai	55
Párversek. Első könyv	57
Második könyv	63
Harmadik könyv	67
Negyedik könyv	71
Függelék	78
Magyarázó jegyzetek	80

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

Kiadja a m. tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

PONORI THEWREWK EMIL.

Ára füzve 1 frt 60 kr. — Görögül és magyarul. Ára füzve 2 frt.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

CSENGERI JÁNOS.

Ára füzve 1 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 1 frt 60 kr.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK NÉGY KÖNYVE.

Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte

Dr. BOZÓKY ALAJOS.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt

THUKYDIDES

fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

ZSOLDOS BENŐ.

I. kötet. I., II. és III. könyv --- 1 frt 40 kr. Görögül és magyarul 2 frt 40 kr.
II. kötet. IV. és V. könyv --- frt 80 kr. Görögül és magyarul 1 frt 40 kr.
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 1 frt — kr. Görögül és magyarul 2 frt — kr.
Mind a három kötet egy kötetbe füzve magyarul. Iskola kiadás 2 frt 40 kr.

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Fordította és jegyzetekkel kísérte

Dr. BARNÁ IGNA CZ.

Bevezetéssel ellátta

Dr. NÉMETHY GÉZA.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt.

PLATON THEAITETOSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

SIMON JÓZSEF SÁNDOR.

Ára füzve 60 kr. — Görögül és magyarul 1 frt 20 kr.

GÖRÖG ANTHOLOGIABELI EPIGRAMMAK.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

PONORI THEWREWK EMIL.

Ára füzve 1 frt. — Görögül és magyarul 2 frt